

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14, Issue: 3, August 2022

www.historystudies.net

TANG HANEDANLIĞI VE TÜRK KAĞANLIĞI İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA XUEYANTUO (SİR-TARDUŞ, SEYANTO; 薛延陀) HANLIĞI

*In The Context of The Relations of The Tang Dynasty And The Turkic Khaganate
The Khanate of Xueyantuo (Sir-Tardush, Seyanto; 薛延陀)*

Dr. Şükrü Aktaş ^{ID}

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

saktas@agri.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 17.02.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 05.07.2022
DOI Number ^{doi} : 10.9737/hist.2021.1090

Atıf – Citation:

Şükrü Aktaş, "Tang Hanedanlığı ve Türk Kağanlığı İlişkileri
Bağlamında Xueyantuo (Sir-Tarduş, Seyanto; 薛延陀)
Hanlığı", *History Studies*, 14/3, Ağustos 2022, s.489-513

**TANG HANEDANLIĞI VE TÜRK KAĞANLIĞI İLİŞKİLERİ
BAĞLAMINDA XUEYANTUO (SİR-TARDUŞ, SEYANTO; 薛延陀)
HANLIĞI**

In The Context of The Relations of The Tang Dynasty And The Turkic Khaganate

The Khanate of Xueyantuo (Sir-Tardush, Seyanto; 薛延陀)

Dr. Şükrü Aktaş

Öz

Xueyantuo'lar (薛延陀), günümüz Çin Halk Cumhuriyeti devletinin kuzey sınırlarına denk gelen coğrafyada yaşamış olan bir halktır. Kökenleri, soyları bağlamında Tiele'lerin kolu ve akrabası olan boylardan biridirler. Kültürleri, toplumsal yapıları ve gelenekleri, başta eski Türk devletlerinden Göktürk Devleti ile olmak üzere, diğer Türk ve Türk soylu halk ve boylarınki ile büyük oranda benzeşmektedir. Sui hanedanlığı'nın yıkılmasından Tang hanedanlığı'nın ilk yıllarına kadar geçen süre içinde, Xueyantuo'lar, siyasi anlamda Türk kağanlığına (Göktürk; Köktürk Devleti, Tujue Hanguo) yakındılar. Xie-li Kağan (頡利可汗) döneminde, Xueyantuo'lar, Doğu Türk Kağanlığı ile siyaseten ayrışmaya başlamışlardır. Daha sonra bağımsız bir siyasi teşkilat olma arzusu neticesinde Doğu Türk Kağanlığı ile ters düşmüşlerdir. Siyasi anlamda destek aldıkları Tang (唐) Hanedanlığı yönetiminin o dönem başında bulunan hükümdar Tang Taizong ile işbirliğine gitmişlerdir. Daha sonra Yinan Kağan döneminde ise Xueyantuo'lar, hem Türk Kağanlığı (突厥汗國) hem de Tang yönetimi (唐朝) ile çekişmeye girmiştir. Giriştikleri bu çekişmenin yol açtığı yıkımın üzerine bir de Xueyantuo hükümdarı Yinan Kağan'ın (夷男) ölmesi, Orta Asya topluluklarında yaşanan tipik bir olaya Xueyantuo'ların da tutulmalarına sebep olmuştur. Bunun neticesinde herhangi bir siyasi otoriteye bağlı olmaksızın, müstakil bir siyasi erk olma düşüncesinin egemen olması ve Tang'lar ile kurdukları siyasi ittifak sayesinde elde ettikleri bağımsızlığın kendilerinde uyandırdığı güç zehirlenmesi olarak niteleyebileceğimiz hisler, Xueyantuo'lar için olumsuz bir ortam doğurmuştur. Bunun neticesinde de Xueyantuo'ların meydana getirdikleri birlik, dağılma sürecine götürmüş, birliğin yitirilmesine ve tarih sahnesinden silinmelerinin sebebi olmuştur. MS 646 yılında da tamamen dağılıp ve silinmişlerdir. Bu makale, Xueyantuo'ların genel tarihi durumları, isimleri, yaşadıkları ve hüküm sürdükleri coğrafya ve kısa tarihleri üzerine inşa edilmiştir.

Abstract

The Xueyantuo (薛延陀) is a nation who lived in the geography that coincides with the northern borders of the modern-day People's Republic of China. In their lineage they are a clan of the Tiele, thus in their race they are one of the clans and relatives of the Tiele. Their cultures, social structures and traditions are largely similar to those of the other Turkic and Turkic noble peoples and tribes, especially with the Göktürk State, one of the former Turkic states. During the period from the collapse of the Sui dynasty to the first years of the Tang dynasty, the Xueyantuo were politically close to the Turk khanate (Göktürk; Köktürk State, Tujue Hanguo). During the reign of Xie-li Khan (頡利可汗), the Xueyantuo began to separate politically from the Eastern Turkic Khaganate. Later, as a result of the desire to become an independent political organization, they came into conflict with the Eastern Turkic Khaganate. They cooperated with the ruler Tang Taizong, who was at the beginning of the Tang (唐) Dynasty administration, which they received political support from. Later, during the Yinan Khagan period, the Xueyantuo entered into conflict with both the Turkic Khaganate (突厥汗國) and the Tang administration (唐朝). The death of the Xueyantuo ruler Yinan Kagan (夷男) on top of the destruction caused by this conflict caused the Xueyantuo to be held, which is a typical event in the Central Asian communities. As a result of this, the dominance of the idea of being an independent political power without being tied to any political authority and the feelings that we can describe as the power poisoning aroused by the independence they obtained thanks to the political alliance they established with the Tangs, created a negative environment for the Xueyantuo. As a result of

Çalışmada klasik Çin tarih metinlerinden olan Tong Dian'den (通典) ağırlıklı olmak üzere Yeni Tang Tarihi (新唐書) ve Eski Tang Tarihi'nden (舊唐書) de istifade edilmiştir. Klasik metinlerden alıntılanan tümce ve deliller asıl halleri ile (繁體) kullanılmıştır. Çalışma içerisinde kullanılan Xueyantuo ismini Sir Tarduş, Seyanto'ları, Türk Kağanlığı ismi, Göktürk'ler veya Köktürk'ler ile Çin dilindeki karşılığı olan Tujue Hanguo'yu ifade etmektedir. Ayrıca makalede, Xueyantuo örneğinde olduğu üzere, tüm Çince sözcükler Pinyin (拼音) sistemi ile kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Xueyantuo, Sir Tarduş, Türk Kağanlığı, Seyanto, Tang Hanedanlığı

this, the unity created by the Xueyantuo entered the process of disintegration, caused the loss of the unity and their disappearance from the stage of history. In 646 AD. They were completely disbanded and erased. This article is built on the general historical situation of the Xueyantuo, their names, the geography where they lived and ruled, and their brief history. In this study, mainly from which is one of the classical Chinese history records, the New Tang History (新唐書), the Old Tang History (舊唐書) and mainly Tong Dian (通典) were utilized. Sentences and proofs quoted from classical records are used in their original form as Fanti (繁體). The name Xueyantuo used in the study, refers to Sir Tarduş, Seyantos, the name of the Turk Khanate, Göktürks or Köktürks and its Chinese equivalent Tujue Hanguo. In addition to these, all Chinese words are used with the Pinyin (拼音) system, as in the sample of Xueyantuo.

Keywords: Xueyantuo, Sir Tardush, Turk Khaganate, Seyanto, Tang Dynasty

Giriş

Orta Asya Türk tarihi araştırmaları, öz tarih kökenlerimizin keşfedilmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, köken olarak hangi coğrafya ve bölgelerden çıktığımızdan, köken olarak nerelere ve kimlere dayandığımızı, hangi ulus ve kavimler ile temas kurduğumuz ve akraba olduğumuzdan, hangi halklarla savaştığımızı, hangi halk ve uluslarla siyasi, askeri, kültürel olarak etkileşim içine girdiğimize kadar pek çok konuda, etraflıca araştırılması ve bunların detaylı ve bilimsel delilleri ile ortaya konması bakımından son derece önemlidir. Bu konuda çalışmaların tam ve kesin bir şekilde ortaya konabilmesi için, klasik kaynak ve eserlerin etraflıca ve iyi bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle eski Çin kaynaklarının önemi büyüktür. Bunların detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu eserler irdelendiğinde Türk tarihinin kökleri üzerine pek çok hakikat ortaya çıkarılmaktadır. Her ne kadar yurdumuzda Sinoloji alanının öz konularından olan bu çalışmalar yeni yeni ilerlemeye başlamışsa da eski Türk tarihi, orta Asya Türk tarihi, İslam öncesi Türk tarihi araştırmalarına Avrupalı araştırmacılar 1800'lerin ortalarından itibaren başlamışlardır. Türkiye'deki Sinoloji çalışmaları ise; Cumhuriyet'in kurulması ile başlamıştır. Bu nedenden dolayı oldukça yeni sayılabilir. Eski Türk tarihi üzerine araştırma yapan Avrupalı bu araştırmacılara İngiliz Marc Aurel Stein (1862-1943), Alman Albert Von Le Coq (1860-1930), Fransız Paul Pelliot (1878-1945)¹, Eduoard Chavannes gibi Sinolog ve Türkolog'ları örnek verebiliriz. Bunların yaptıkları pek çok çalışma Türk ve Orta Asya Tarihine önemli katkılar sunmuş, bilinmeyen pek çok noktanın anlaşılmasına öncülük etmişlerdir. Hatta günümüzde bizlerin bu konulara ilgi duymamızın sebebi ve Sinoloji üzerine bir çalışmaya başlayacağımız zaman ilk yararlandığımız akademik çalışmaların öncüleri yukarıda isimlerine yer verdiğimiz bilim insanlarının mirası akademik araştırma ve çalışmalarıdır. Ayrıca, ismine değindiğimiz bu araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalar, bugün sürdürdüğümüz çalışmaların, kaynak noktasını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, kendilerinin çalışmaları bugünkü çalışmalarımızın temelini oluşturmaktadır. Diğer yandan yurdumuzda Sinoloji kürsüsünün öncüsü Alman Wolfram Eberhard, Hindoloji kürsüsünün kurucusu Alman Walter Ruben, Hungaroloji kürsüsünün kurucusu Macar László Rásonyi gibi isimlerdir.² Özellikle Sinoloji alanının yurdumuzdaki öncüsü Wolfram Eberhard ve Von Gaben gibi öncülerimizden de öğrendiğimiz pek çok bilimsel öğreti ile Eski Türk Tarihi hakkında önemli bilgilere sahip bulunmaktayız. Ayrıca bu kurucu kürsü başkanlarının öncülük ettikleri bilim dallarında yetmişmiş Türk bilim insanları, Zeki Velidi Togan, Muhaddere Özerdim, Bülent Okay, Ahmet Taşağal gibi akademisyenler de ilk kuşaktan sonra ikinci, üçüncü kuşak tarafından yetiştirilmiş ve bizlere fikir önderliği yapmış sonraki kuşak bilim insanlarıdır. Ve bunlar silsile halinde devam etmektedir. Tüm bu öncülerimizin sayesinde elde ettiğimiz bulguları daha öteye götürmenin, bilimsel çalışmalar yapmanın dışında, önemli vazifemiz olduğunu düşünmekteyiz. Bahsettiğimiz bu akademisyenler ve ilgili çalışmaları sayesinde eski Türk tarihi üzerine elde ettiğimiz kıymetli bir bilgi de Xueyantuo'lardır. Haklarında sürdürdüğümüz araştırmalar neticesinde çok da detaylı bilgilerin olmadığını keşfettik. Bunun yanı sıra, bir Sinolog olarak fark ettiğimiz bazı noksanların olması, cevap bulamadığımız bazı soruların olması da bu araştırma makalesini hazırlama ihtiyacını tetikleyen önemli etkendir. Bu bakımdan, Xueyantuo'ların, hükümdar, komutan ve yönetici isimlerinde birbiriyle uyuşmayan tanım ve yorumların olması, beylik ve boy isimlerinin farklı dil ve kültürlerde nasıl adlandırıldıklarının tespitine olan ihtiyacımız, Xueyantuo'lar hakkında bu konular ışığında çalışmamızı ilerletmemizi sağlamıştır. Diğer yandan, çalışmamız

¹ İsimleri geçen Sinologlar hakkında detaylı bilgiler için bakınız: Dilek Taş; "Avrupa'daki Türkoloji Çalışmalarının Önderlerinden Paul Eugène Pelliot (28 Mayıs 1878-26 Ekim 1945)." Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, s.367-389; Aktaş, Şükrü; "İpek Yolu ve Dunhuang Şehri" *Uluslararası Türkbilim Dergisi*, ISSN 1309-4254 Aralık 2017.

² İnci İNCE ERDOĞDU; "Türkiye'deki Sinoloji Çalışmalarında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Yeri ve Önemi." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* [Çevrimiçi], 57.1 (2017). 11 Haz. 2022.

sürecince cevap aradığımız diğer sorular ise; Xueyantuo'ların kim oldukları, nerelerde, nasıl ve ne şekilde yaşadıkları, kimlerle nasıl ilişkileri olduğu, kökenleri, isimleri ve haklarında Çin kaynaklarında nasıl veriler olduğudur. Tiele'lara mensup bir boy olmaları da Xueyantuo'lar üzerine bu makaleyi hazırlamamızı tetikleyen diğer bir etkidir. Tüm bu sebepler ışığında Xueyantuo'ların kısa tarihi üzerine çalışmamızı icra edilmiştir. Çalışmamızda Tong Dian'den, Yeni Tang Tarihi ve Eski Tang Tarihi'nden örnekler verilmiştir. Klasik Çince metinlerden elde edilen verilerin yazımında Fanti (繁体; 繁體) sistemi kullanılmıştır. Metin içinde geçen isimlerde Klasik Çince asıllarına uygun olarak kullanılmıştır. İkincil kaynak ve makalelerden elde ettiğimiz bulgular ve özel isimler ise Pinyin sistemi ile çalışmamıza aktarılmıştır. Çalışmamızın konusu olan Xueyantuo'lar da yine öncelikle bu isimle çalışmamızda işlenmiştir. Ancak diğer isimleri olan Sir ve Tarduş ismi ile ve bununla birlikte Korece karşılığında aktarılan Seoryeonta (설연타)³ ismine de yer yer değinilmiştir. Tüm çalışmamızda Xueyantuo ismi Seyanto ve Sir Tarduş'u, Türk Kağanlığı ismi Göktürk veya Köktürk Devleti'ni ifade etmektedir.

1.Xueyantuo İsmi ve Kimliği Üzerine Çeşitli Tespitler

Xueyantuo (*Sir Tarduş*, *Seyanto*, 薛延陀) Hanlığı, esasen iki ayrı etnik grubun meydana getirdiği bir oluşumdur.⁴ İki ayrı soyun bir araya gelerek oluşturduğu bu yeni boyun adı daha önce de aktardığımız üzere Xueyantuo'dur. Xueyantuo ismi ile anılmaya başlayan bu yeni halk topluluğunun birleşmesinden hemen önce, Xue halkı (薛) ve Yantuo (延陀) halkı ayrı ayrı yaşamaktaydılar.⁵ Daha sonra, Xue (薛) boyu, Yantuo'ları (延陀) himayeleri altına almışlardır. Yantuo'lar ile bir arada yaşamaya başlamışlar ve geriye kalan kitle de tek bir isim altında toplanmıştır.⁶ Tek çatı altında toplanan bu topluluğun ismi veya diğer bir ifade ile söylemek gerekirse unvan ve tarihteki adları Xueyantuo (薛延陀) dur. Soy adları da “Yi-Li-Die-利唃氏” soyu olarak geçmektedir.⁷ Xueyantuo'lar, Tiele'ların önderliğindeki boy birliği içinde yer alan pek çok boy⁸ arasında en güçlü boy olarak tanımlanmakta, Tiele'ların bir kolu olarak bilinmektedirler.⁹ Bunun yanı sıra, kültürel gelenekleri bakımından sahip oldukları özellikleri genel anlamda Türkler ile benzeşmektedir.¹⁰ Xueyantuo'lar hakkında buraya kadar ifade ettiğimiz konular ile ilgili en önemli dayanak noktası ve temel kaynaklar klasik Çin tarih kayıtlarıdır. Bu

³ <https://namu.wiki/w/설연타> (E. T. 27.02.2022)

⁴ “<https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb>”. (E.T. 23.01.2022)

⁵ <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=850412&remap=gb> (E.T. 15.06.2022)

⁶ “<https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb>”. (E.T. 26.01.2022)

⁷ Chen Yan; Wang Wennuang; “Yeni Tang Tarihi ile Tang Hanedanlığı Sınırları İçinde ve Dışında Kalan Halkların Tarihi Araştırmaları” Yunnan Üniversitesi Yayınları, Yunnan, ISBN: 9787548225942, Nisan 2016, I. Basım, ss. 102 (陈燕, 王文光; “新唐书与唐朝海内外民族史志研究” 云南大学出版社, (ISBN: 9787548225942) 2016年四月, 第102页)。Ouyang Xiu, Song Qi, *Yeni Tang Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1975, s. 6134 (欧阳修, 宋祁; “新唐书” 北京: 中华书局, 1975, 第6134页)。24 Tarih kaynaklarının Dijital olarak yer aldığı Ctext.org isimli sitede, Yi-Li-Die ismi Yi-Li-Tu 壹利吐 olarak geçmektedir. Duan Lianqin'in eserinde de “Ctext.org” da yer alan ve dipnotumuzda da yer verdiğimiz şekliyle tanımlanmaktadır. Duan, Lianqin; “*Ding-ling, Gao-che ve Tiele'lar*”, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin 2006, s. 295 (段连勤; “丁零、高车与铁勒” 桂林, 广西师范大学出版社, 2006, 第295页)。 <https://ctext.org/text.pl?node=565376&if=gb> (01.04.2022).

⁸ Tiele'lara mensup boy arasında pek çok boy olması hususunda Tong Dian'de (通典) geçen ifade için bakınız: “铁勒之先, 匈奴之苗裔也, 种类最多: Tiele'ların ataları, Xiong-Nu'ların (Hun) neslindedir, türü en çok olandır (olan da yine Tiele'lardır).” <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565373&remap=gb>. (E.T. 23.01.2022)

⁹ Yongfeng Wei; “Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo'lar Arasında Heqin ve Beraberinde Xueyantuo'ların Sakinleşmeleri”, *Wenli Dergisi*, 2002, s. 56 (卫永锋; “唐与薛延陀的和亲及薛延陀的平定” 文史杂志, 2002年, 第3期, 第56页).

¹⁰ Chen Yan; Wang Wennuang; age. s.102.

kayıtlara verilen genel isim 24 Tarih'tir¹¹. 24 Tarih içinde ise özellikle Xueyantuo'lar üzerine en önemli kaynağımız da Tong Dian (通典) isimli eserdir. Tong Dian'de Xueyantuo'lar hakkında nasıl bir tanım geçmektedir buna bir bakalım:

“薛延陀，鐵勒之別部也，前燕慕容俊時，匈奴單于賀刺頭率部三萬五千來降，延陀蓋其後，與薛部雜居，因號薛延陀”¹²

“Xueyantuo, Tiele'lerin başka bir boyudur, Ön Yan Murong Jun döneminde, Xiong-Nu (Hun) Başbuğu He-La-Tou, 35 bin kişilik grup ile teslim olmak üzere (kendilerine) gelmiştir, Yantuolar bunu da bünyesine kattıktan sonra Xue boyu ile bir arada yaşamaya başladılar, bu nedenden dolayı da Xueyantuo olarak anılmışlardır.”

Diğer yandan, Çin tarihinin en önemli hanedanlıklarından olan Tang hanedanlığı'nın ilk döneminde, Tielelara mensup boyların, Türk Kağanlığı (Göktürk; Köktürk kağanlığı olarak

¹¹ Çin tarihine ait olan ve Çin tarihi hakkında kayıtların, kaynakların ve kroniklerin kayıtlı bulunduğu tarih kitaplarının tamamına tabir için verilen genel isimdir. Han Hanedanlığı hükümdarlarından Han Wudi (漢武帝) dönemine dair kayıtları içeren Sima Qian'in (司馬遷) önderliğinde derlenip, yazılmış olan Tarih Kayıtları (史記) ile başlayıp, Ming hanedanlığı döneminde Qing Qianlong (清乾隆) tarafından basılmış ve yayınlanmış olan Ming Tarihi (明史) ile tamamlanmıştır. İlk kayıtlarından en son ki kayıtlar arasında toplamda bin sekiz yüz yıllık bir zaman aralığı vardır. Tarihi süreçte gelip geçen hanedanlıklar, beylikler hakkında yer alan tarih kayıtları, meydana gelmiş olaylar, kişiler, yöneticiler, savaşlar, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer pek çok konuda kayıtlar içermektedir. 24 Tarih kavramı bir anda ortaya çıkmış bir tanım değildir. Tang hanedanlığı öncesinde yer alan Sima Qian'in Tarih Kayıtları (史記), Ban Gu'nun (班固) Han Tarihi (漢書), Fan Ye'nin (范曄) Son Han Tarihi (後漢書) bir arada değerlendirilmiş ve bu üç tarih kaydı birlikte “Üç Tarih (三史)” ismi ile tanımlanmıştır. Daha sonra bunlar arasına Chen Tao'nun (陳壽) Üç Devlet Tarihi (三國志) katılması ile bu sefer “Dört Tarih (四史)” veya İlk Dört Tarih (前四史) ismi ile tanımlanmıştır. Kuzey Song (北宋) dönemi ile birlikte bu kayıtlara, Jin Tarihi (晉書), Song Tarihi (宋書), Güney Qi Tarihi (南齊書), Liang Tarihi (梁書), Chen Tarihi (陳書), Wei Tarihi (魏書), Kuzey Qi Tarihi (北齊書), Zhou Tarihi (周書), Sui Tarihi (隋書), Güney Tarihi (南史), Kuzey Tarihi (北史), Yeni Tang Tarihi (新唐書), Yeni Beş Beylik Tarihi (新五代史) ve On Üç Bölge Tarihi (十三部書) ile birlikte On Yedi Tarih (十七史) olarak anılmaya başlamıştır. Ming Hanedanlığına geldiğinde, bunlar arasına Song Tarihi (宋史), Liao Tarihi (遼史), Jin Tarihi (金史), Yuan Tarihi (元史) de eklenmiş ve bunlarla birlikte tüm kayıtlara verilen yeni isim Yirmi Bir Tarih (二十一史) olmuştur. Qing Qianlong (清乾隆) döneminde eklenen Ming Tarihi (明史) ile bu sayı yirmi ikiye çıkmış ve Yirmi İki Tarih (二十二史) ismini almıştır. Daha sonra bunlar arasına Yeni Tang Tarihi (旧唐書) ve Eski Beş Beylik Tarihinin (旧五代史) eklenmesiyle güncel olarak kullandığımız tabir olan 24 Tarih (二十四史) ismini almıştır. 24 Tarih içerisinde Qing Tarihi (清史稿) yer almamaktadır. Qing Tarihinin de eklenmesiyle bu sayı yirmi beşe çıkmış ve Yirmi Beş Tarih (二十五史) adını almıştır. Qing döneminde yaşamış bilim insanı ve vakanüvis Ke Shaomin'in (柯劭忞) derlediği Yeni Yuan Tarihinin (新元史) de eklenmesiyle sayı yirmi altıya çıkmış ve nihai ismi olan 26 Tarih (二十六史) adını almıştır. 24 Tarih kaynakları, yaygın terminolojisi olarak dilimizde 24 Tarih şeklinde de tabir edilmektedir. Kaynak dil Çincece 二十四史 Ershisi Shi olarak ifade edilmektedir. <http://www.guoxue.com/?p=3797>, 03.06.2022.

¹² Tong Dian Yüz Doksan Dokuzuncu Tomarı Bianfang On Beşinci Bölümünden alıntılanmıştır (《通典》卷一百九十九 边防十五) ilgili kaynağın dijital nüshası için bakınız: “<https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565377&remap=gb>” (E.T. 21.01.2022)

tanımlanmaktadır)¹³ yönetimine başkaldırıları neticesinde MS 627 yılında¹⁴ oluşum aşamasına girmiştir.¹⁵ Taşağıl'a göre; "önceleri Töles (铁勒) adıyla anılan boylar topluluğu, 603 yılından sonra her bir boyun kendi adıyla kaynaklara geçmesi suretiyle farklı mecraya kaymıştır. 627'de Doğu Gök-Türk devletinin zayıflaması üzerine, boylar tamamen güçlenmişler ve bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bunların içinde o zaman en kuvvetlisi Sir Tarduşlardı" şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶ Diğer yandan Chen Xingyu'nün görüşüne göre; ana kitle, dağılan Türk Kağanlığı, Uygurlar ve Xueyantuo'lardan (Seyanto) müteşekkil halklardan oluşmakla birlikte, ana unsur kitle Türk halklarından, Töleslerin önderliğindeki federasyonun kollarından biridir.¹⁷ Töleslere mensup halklardan olan Xueyantuo'lar, Töles (Tiele) ayrılıp bağımsız bir siyasi otorite olmaları öncesinde iki isim olarak varlıklarının sürdürmüşlerdir. Bu iki isim Tong Dian'de geçtiği şekliyle Xue (薛) ve Yantuo'dur (延陀).¹⁸ Xue boyunun, Yantuo'ları kendilerine katmaları sonrası tek bir isim altında yaşamaya başlamışlar¹⁹ ve Xueyantuo olarak anılmışlar, tarih kayıtlarına da bu isimle geçmişlerdir. Bu halk, Çin dilinde Xueyantuo (薛延陀) ismiyle tanımlanmaktadır.²⁰ Bununla birlikte, burada bahsi geçen Tölesler ise Çin kaynaklarında Tiele (鐵勒) şeklinde tanımlanmaktadır.²¹ Xueyantuo Hanlığı, Çin tarihinde son derece önemli iki

¹³ Göktürk ve Köktürk isimlerinin geçtiği çalışmalar için bakınız: Tuna, Osman. Nedim. (1960). "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 8, 213-282. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38139/440289>; Gömeç, Saadettin Yağmur; "Kök Türk Yazıtlarındaki Kırgız ve Türgiş Seferleri". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 / 2 (Aralık 2018): 1-14; Ersoy, Feyzi; "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" *Dil Araştırmaları* 11 / 20 (Mayıs 2017): 265-268. Gülensoy, T. (1994). "Göktürk Anıtlarının Altayistik Açısından Değerlendirilmesi" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 38 (1990), s.41-53. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/44134/542944>. Ayrıca Çin dilinde Tujue Hanguo, Tujue Kehanguo (突厥汗国突厥可汗国) olarak tabir edilen devlet Türkçemizde Göktürk veya Köktürk olarak ifade ettiğimiz devlettir. Biz çalışmamızda Çin dilindeki aslına sadık kalarak "Türk Kağanlığı" ifadesini kullanmayı tercih ettik. Bu konuda Feyzi Ersoy da Ahmet B. Ercilasun'un, 2016 yılında yayınladığı "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" isimli makalesinden hareketle bu ifadeyi kullanmıştır. Ercilasun'un ilgili çalışmasında yapmış olduğu yorum şu şekildedir: "Çin kaynaklarında da hep Tu-cue "Türk" şeklinde geçen milletimizin adı mademki böyledir, o hâlde bu siyasi teşekkül "en iyi ifade edecek terim" de "Türk Kağanlığı"dır." Ersoy, *agm.* s.266. Çalışmamızda kullandığımız Türk Kağanlığı ifadesi, Ercilasun ve Ersoy'un da çalışmalarında değindiği şekliyle örtüşmektedir.

¹⁴ Victor, Cun Rui, XIONG; "Orta Çağ Çin'i Tarihi Sözlüğü", Scarecrow Yayınları, Lanham Maryland, Toronto, Plymouth Birleşik Krallık, 2009, s.599.

¹⁵ Xingyu CHEN; "Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo Nuozhen Irmağı Muharebesinde Gerçek Savaş Durumuna İlişkin Bir Araştırma" Harbin Pedagoji Üniversitesi, *Jinyuan Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi*, Harbin, 50025, 2017, s.107 (陈星宇; "唐与薛延陀诺真水之战真实战况考略" 哈尔滨师范大学金源历史文化研究中心 哈尔滨 1 50025 (DOI: 10.16565/j.cnki.1006-7744.2017.22.32).

¹⁶ Ahmet Taşağıl; "Sir Tarduşlar" Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi. s. 143.

¹⁷ Chen; *agm.* s.107. "<http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html>" (E.T. 26.01.2022)

¹⁸ Chen; *agm.* ss: 105, 106, 107; Xiong; *age.* s.599.

¹⁹ Yeni Tang Tarihi 142. Tomar II. Bölüm, Huihe II. Bölüm'ünde Xue'lerin Yantuo'ları egemenlikleri altına allmaları ile ilgili cümle şu şekildedir: "薛延陀者，先與薛種雜居，後滅延陀部有之，號薛延陀" Ouyang Xiu; "Yeni Tang Tarihi; 142. Tomar II. Bölüm, Huihe II. Bölümü", *Zhonghua Shuju*. <https://ctext.org/dictionary.pl> (E.T. 14.06.2022) Eski Tang Tarihi 149. Tomar, Kuzey Di Bölümünde geçen ifade şu şekildedir: "薛延陀者，自云本姓薛氏，其先擊滅延陀而有其眾，因號為薛延陀部。其官方兵器及風俗，大抵與突厥同", Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, *Zhonghua Yayınları*, Pekin 1975. (刘昫; "旧唐书", 北京: 中华书局, 1975) s. 3359 (apple, ibooks dijital nüshaya göre sayfa numarası verilmiştir.). <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=850412&remap=gb>. (E.T. 14.06.2022)

²⁰ Chen; *age.* ss: 105, 106, 107; Xiong; *age.* s.599.

²¹ "<http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html>" (E.T. 26.01.2022). Tiele'lar aynı zamanda Di (狄), Kızıl Di (赤狄), Dingling 丁零), Gao-che (高车), Chi-Le (敕勒) veya Chi-Le isminde yer alan Le (勒) sözcüğünün bir diğer seslendirmesi olan Chi-Lei şeklinde de anılmışlardır. Tarihi süreç içinde isimleri pek çok kez dönüşüm yaşamıştır. Ancak Orta Asya Türk Tarihindeki müstesna konularına zarar vermemiştir. (Bu ifade anlatılmak istenen nedir?) Tiele'ların ataları, Qin Beyliği ve Batı Han Hanedanlığı dönemlerinde Baykal Gölü çevresinde yaşamışlardır. Tiele'ların, Qin Beyliği ve Han Hanedanlığına denk gelen dönemde yaşamış ataları Ding-Ling'lerden bir kısım kitle, güney istikametinde göç etmişlerdir. Bu göç ile kuzey topraklarına yayılma süreci başlamıştır. Altı

dönem olan Sui (隋)²² ve Tang (唐)²³ hanedanlığı döneminde Altay dağları coğrafyasında yaşamış olan kırsal, göçebe halktır. Altay coğrafyasında yaşadıkları süreçte, Türkçemizdeki ifadesi ile “Sır” ve “Tarduş” olmak üzere iki koldan oluşmaktaydılar ve iki isim altında anılmışlardır.²⁴ Diğer bir görüşte ileri sürülen görüşe göre ise; Xueyantuo’ların (Seyanto, Sır

Hanedanlık dönemine gelindiğinde, Ding-ling’ler, Asya’nın merkez ve kuzey kısmına kapsayan çok geniş coğrafyaya dağılmışlardır. VI. yüzyıla denk gelen süreçte kuzey topraklarının hâkimi olan ve tarihte ilk Türk adını taşıyan devlet olan Türk Kağanlığı’nın (Tujue Hanguo/ Kehanguo 突厥(可)汗国) (son derece iddialı bir cümle) (“Tujue” sözcüğü, “Türk” anlamına mı gelmektedir?) himayesine girmişlerdir. Yine Tiele’lara mensup ondan fazla kabile Moğolistan bozkırlarında kalmaya sürdürmüşlerdir (Xiong, age. s.506). Bunlar arasında en bilinenleri Xueyantuo (薛延陀) ve Uygur’lardır (Huihe 回纥, Weiwuer 维吾尔) (Tan v. 5: 29, 5–8’den aktaran Xiong; 2009 s.506). Tüm bunların yanı sıra, Tölis (Tölös) gibi isimlerle de anılmaktadırlar (Taşağıl; 2014 ss. 312-322). Tölis, Tölös gibi isimler hakkında Thomson, Boodberg ve Emmanuel Edouard Chavannes gibi dünyaca tanınan Türkolog ve Sinologların görüşleri dikkat çekmektedir. Ayrıca, Tölis ismi, Kültigin yazıtlarının doğu yüzü 13. satırında da geçmektedir. Kültigin yazıtının 13. yüzünden elde edilen bu bulgulardan hareketle V. Thomson, P.A. Boodberg ve Emmanuel Edouard Chavannes gibi bilim insanları Tölis (Tölös) sözcüğü ile Tiele sözcüğünü bağdaştırmışlardır (Aktaş; 2015 s.89). Şükrü Aktaş; “İsimleri, Kimlikleri ve Komşu Halklarla İlişkileri Bağlamında Gao-Chelar” *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar II*, Ed. Türker Uygur, Volkan Tunç, Lambert Academic Publishing, Moldova, 2021, ss: 200-222.

²² Sui Hanedanlığı (隋代): MS. 581 yılında, Kuzey Zhou Beyliğinin yerine, Yang Jian (楊堅) tarafından kurulmuştur. Daha sonra MS. 618 yılına gelindiğinde ise yıkılmıştır. Guanzhong (關中) ve Daxingcheng (大興城) günümüzdeki ismi itibariyle Chang’an (長安) şehri merkez olmak üzere kurulmuştur. Yang Jian’in himayesinde (diğer adı Wendi’dir 楊堅) kuzey sınırını, Tujueler ile (突厥; Türk, Göktürk; Köktürkler) iş birliği yaparak sükunete kavuşturmuş ve bu bölgede huzuru ortamı sağlamıştır ve bunun akabinde rakip güç olan Chen (陳) beyliğini MS. 589 yılında mağlup etmiştir. Yang Jian’in askeri anlamda kazanmış olduğu bu zafer, MS. 300. yüzyılın başlarında, Batı Jin (西晉) beyliğinin çöküşünden sonra Çin topraklarının sükunet ve istikrara tekrardan kavuşması olarak yorumlanmaktadır. İkinci hükümdar Yangdi iktidarında, kendisi oldukça sorumsuz mali ve askeri politikalar sürdürmüştür. Bu hoyrat davranışlarının en öne çıkanı ki hanedanlığın da sonunu getirmiştir, Kogurya İmparatorluğu üzerine üç sefer, geniş çaplı ve askeri harekât ve kampanya düzenlemiştir. Bunlar halkı bezdirmiş, isyana sürüklemiş ve hanedanlığın MS. 618 yılında yıkılmasına sebep olmuştur. Xiong; age. s.479. (*Xiong, Batı Jin beyliğinin yıkılış tarihi olarak MS. 300’lerin başlangıç yılları olarak vermiştir ancak tam tarihi pek çok kaynakta MS. 316 veya 317 olarak verilmektedir*).

²³ Tang Hanedanlığı (唐代): MS. 608-907 yılları arasında Li Yuan (李淵) tarafından kurulmuştur. Liu Yuan’in, yönetimdeki sıfatı (adı) Gaozu’dur (唐高祖). Tang hanedanlığı tarihsel anlamda uzun bir tarihe sahip olmasından dolayı geleneksel olarak farklı şekilde yapılandırılabilen dört aşamaya ayrılır. Önemli tarihi olaylar açısından bu dört aşama şu şekilde sıralanmaktadır: Erken Tang dönemi (618–712), yükselme dönemi (712–756), orta dönem (756–820) ve son dönem (820–907). Kuruluş döneminde, Chang’an (長安) merkezli olarak barış ve sükuneti sağlamışlardır. Kuruluş döneminde, Tang Gaozu Li Yuan ve Tang Taizong (唐太宗; esas adı Li Shimin’dir 李世民), kuruluş aşamasındaki önemli icraatları yapan hükümdarlardır. Komşu birtakım uluslar ile mücadele etmiş (*bunlar arasında Türk Kağanlığı da vardır; Türk Kağanlığı şeklinde tanımladığımız devlet tarihte Türk adını ilk taşıyan devlet olarak da bilinen, dilimizde Göktürk veya Köktürk Devleti olarak tabir ettiğimiz Türk Devletidir*) (14. Dîpnota verilmiş. Bilgi tekrarı), bunlardan doğan birtakım sıkıntıları ortadan kaldırmıştır. Bunlar, hanedanlığın geleceği için atılmış önemli adımlar olarak öne çıkan icraatlardır. Kuruluş aşamasında yapılan bu icraatlar sayesinde sadece kendi bölgelerinde siyasi bir güç olarak kalmamış aynı zamanda gücü orta Asya’ya da yaymışlardır. Kuruluş döneminin ikinci evresinde kadın hükümdarları Wu Zetian (武則天) ile birlikte siyasi güçleri daha da perçinlenmiştir. Wu Zetian dönemiyle başkenti Luoyang’a (洛陽) taşımıştır. Yükselme dönemlerinde Tang Xuanzong’un (唐玄宗; esas adı Li Longji’dir 李隆基) başa geçtiği döneme denk gelmektedir, Tang kültüründe müthiş bir gelişme yaşanmış, ekonomileri de son derece müreffeh bir hale gelmiştir. Ayrıca Tang Xuanzong, başkenti yeniden Chang’an’a taşımıştır. Orta Tang dönemi ise An Lushan (安祿山) isyanı ile başlamıştır. Diğer yandan, orta Tang dönemine, Tang hükümetinde yaşanan yozlaşmalar ve hadımların (*Çin siyasetinde ve tarihinde hadımlar konusu dikkat çeken gereken bir konudur, Çin tarihinin genelinde iz bırakmışlardır*) siyasetteki artan güçleri damgasını vurmuştur. Son dönemleri olan 820-907 yılları arasında ise gerileme sürecini, yaşanan siyasi bozulmalar ve ölenemeyen çöküş takip etmiş, tüm bunların üzerine savaş ağalarının başkaldırıları da beraberinde yıkılışı getirmiştir. Xiong; age. s. 494.

²⁴“<http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>” (E.T. 26.01.2022).

Tarduş) yaşamlarının sürdürdükleri, karargâh ve idare merkezlerini kurdukları yer olarak Moğolistan sınırları içinde kalan Hangai dağları çevresi verilmektedir.²⁵ Yaşamlarını sürdürdükleri coğrafi bölgeler üzerine ileri sürülen görüşlerin yanı sıra; isimleri üzerine yapılan analizler de makalemizin üzerinde şekillendiği sorular ve bunların cevaplanması bakımından önemlidir. Bu itibarla; Sir Tarduş veya Çin dilindeki karşılığı olan Xueyantuo isminin, kökeninin ne olduğu? Sorusuna cevap ararken Bao Wensheng'in çalışması karşımıza çıkmıştır. Bao Wensheng'in, 2010 yılında yayınladığı çalışmasında Sir Tarduş ve Xueyantuo bağlantısı üzerine oldukça önemli bir analiz yapmıştır. Bao Wensheng'in çalışmasındaki analize göre, Sir ve Tarduş olduğu savını ilk olarak ortaya çıkaran Alman Sinolog F. Hirth'dir.²⁶ Hirth'e göre Xueyantuo ismi, Türk dilinden, Çin diline ses olarak tercümenin karşılığında ortaya çıkmış isimdir.²⁷ Hirth'in analizine göre; "Xue (薛)" sesi "Sir Tarduş" ismindeki "Sir" sözcüğüne, Yantuo sesi de (延陀) Tarduş sözcüğüne denk gelmektedir.²⁸ Ancak burada küçük bir tespiti de eklemiştir. Buna göre Yantuo ismindeki Yan (延) sözcüğünün Çincedeki karşılığının yanlış bir Çince im ile kullanıldığını, burada doğru olan im'in Dan (诞) olduğu ileri sürmüştür.²⁹ Bao Wensheng, bu analizini Çince sözcüklerin (im) eski dönemde okunuşlarına dayandırmıştır.³⁰ Hirth'in ileri sürdüğü bu tahlili, Fransız Chavannes, Çinli Ma Changshou³¹ ve Cen Zhongmian³² gibi araştırmacılar tarafından kabul görmüştür.³³ Hirth'in benimsenen bu görüşü, kimi araştırmacılar tarafından da şüphe ile karşılanmış ve kabul görmemiştir.³⁴ Hirth'in tahlilini kabul etmeyen araştırmacılardan birisi Geng Shimin'dir. Geng Shimin, Türkçedeki Tarduş ile Yantuo'nun karşılık gelmesinin çok zor bir varsayım olduğunu belirtmiştir.³⁵ Hirth'in çalışmasında pek çok noktanın ihtilafli bulmuştur. Yantuo ve Tarduş konusundaki ihtilafa dair yaptığı analizini bir adım daha öteye götürmüştür ve Tarduş ve Yantuo'nun örtüşemeyeceği gibi, eski Türkçe yazıtlarda yer alan Tarduş sözcüğünün Çin dilindeki karşılığının "Da tou (达头)" olduğu ve bu konuda akademi camiasının oturmuş bir kanaati olduğunu vurgulamıştır.³⁶ Yapılan bu analiz ve çalışmalara rağmen mutlak manada oturmuş bir kanaat

²⁵ Xiong; *age. s.* 599.

²⁶ Wensheng Bao, "Xueyantuo Boy İsmi ve Kaynağı Üzerine", *İç Moğolistan Sosyal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Çince Biri)*, İç Moğolistan Üniversitesi, Huhhot 2010, ss. 132-133 (文胜; "薛延陀部名称与起源考" 内蒙古社会科学 (汉文版) 内蒙古, 呼和浩特, 第 132-133 页).

²⁷ Bao; *agm. s.*132.

²⁸ Bao; *agm. s.*132.

²⁹ Bao; *agm. s.*132. Ayrıca Yantuo'daki Yan im'inin Çince yazımında muhtemel yanlışlık ve olması bunun yerine olması gereken Dan sesi ve buna karşılık gelen Çince İmler için bakınız: Hayrettin İhsan Erkoç; "Tiele 鐵勒 ve Töliş II" *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde- Prof. Dr. Mehmet Alpagu'ya Armağan* (pp.30-71) Publisher: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 2020, s.36.

³⁰ Çince sözcüklerin eski okunuşlarından hareketle tarihi metinlerde geçen isimlerin çağdaş karşılıklarının tespiti konusu günümüzde özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nde sürdürülen çalışmalarda oldukça revaçtadır. Bu konu Çin dilinde Zhongguyin (中古音) olarak ifade edilmektedir.

³¹ Changshou Ma; "*Türk'ler ve Türk Kağanlığı*", Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin, 2006, s.48 (马长寿; "突厥人和突厥汗国" 桂林, 广西师范大学出版社, 2006. 第 48 页).

³² Zhongmian Cen; "*Türk Tarihi Koleksiyonu*", Zhonghua Yayınevi, Pekin 2004, s. 667. (岑仲勉; "突厥集史" 中华书局, 北京, 2004, 第 667 页).

³³ Bao; *agm. s.*132.

³⁴ Shimin Geng; "*Eski Türk Yazıtları Araştırmaları*", Pekin, Zhongyang Uluslar Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 109 (耿世民; "古代突厥文碑铭研究" 北京, 中央民族大学出版社, 2005 年, 第 109 页).

³⁵ Geng; *agm. s.* 109.

³⁶ Shimin Geng'dan aktaran Bao; *agm. s.*132. Tarduş-Da Tou (达头) eşleşmesi ve muhtemel Çince imleri hakkında bakınız: Hayrettin İhsan Erkoç; "Tiele 鐵勒 ve Töliş II" *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde- Prof. Dr. Mehmet*

bulunamamıştır. Bunun sebebinin de tarihi belge ve kaynakların bu konu üzerine tam ve eksiksiz deliller sunamamasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Hatta Bao Wensheng'in çalışmasında, Sir Tarduş ve Xueyantuo isminin bağlantısı ve bu ismin kökeni hakkında yalnızca Hirth'in çalışması dışında önemli bir araştırma olmadığını ifade etmiştir.³⁷ Ancak araştırmamız esnasında karşılaştığımız önemli bir gerçek ise Xue-Sir, Yantuo-Tarduş-Tardu bağlantısı üzerine pek çok çalışma olduğu karşımıza çıkmıştır. Hirth'in çalışmasının da pek çok araştırmacıya ilham kaynağı olduğu görülmüştür.³⁸ Bunların yanında Çin kaynakları dışında yer alan kaynak ve bulguların analizi ve araştırılması neticesinde ilerleyebileceği görüşünün de esasen araştırmalarda uygulandığı görülmüştür.³⁹ Tüm bunların dışında, başka Avrupalı bilim insanlarınca da Sir Tarduş ve Xueyantuo ismi üzerinde yorumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda ismine daha önce de yer verdiğimiz Hirth (1987), Radloff (1987), Thomson (1896), Chavannes (1903), Eberhard (1945) ve Ögel (1948) yıllarında yayınlamış oldukları çalışmalarında Xueyantuo- Sir Tarduş bağlantısını benimsemişler ve Sir-Xue ve Yantuo-Tarduş isimlerini birbiriyle örtüştürmüşlerdir.⁴⁰ Bu isimlerin yanı sıra, Boodberg, Tarduş ismini Yantuo ile örtüştürmüş ve bu görüşüne ek olarak Tarduş'ların, Türk Kağanlığı'nın batısında yer alan On Ok'lar oldukları görüşüne yer vermiştir.⁴¹ Czegledy, Xueyantuo-Sir Tarduş arası bağlantı hakkında yalnızca Xue-Sir bağlantısının varlığını kabul eden görüşü ile katılmış ve Yantuo-Tarduş ifadesini benimsememiştir.⁴² Hamilton ise Xueyantuo-Sir Tarduş tartışmasına ilk başlarda katılmış ve bu görüşü benimsemişken, daha sonraki çalışmalarında bu görüşünün tersi yönde hareket etmiştir.⁴³ Malov, Tarduş'lar hakkında Hoten ve İrani metinlerde geçen Tölös (Töles; Tiele) ve Bayırgu halkları ile anıldıkları görüşünü ileri sürmüş, Gumilev; Xueyantuo- Sir Tarduş- Seyanto tartışmasında, konusunda Hirth'in öncüsü olduğu Xueyantuo-Sir Tarduş konusuna mesafeli yaklaşmıştır.⁴⁴ Schafer ise; Xueyantuo-Sir Tarduş isimlerinin birbirini karşılayan sözcükler olduğu görüşünü benimsemiştir.⁴⁵ Gabain ise Tarduş ve Töliš (Tiele; Töles; Tölis) sözcüğünü iki parça halinde ele almış, iki bölge halinde olan Türk Devletinde, Tarduş'u "Türk Devletinin Batı Kısmı", Töliš'i de "Türk Devletinin Doğu Kısmı" şeklinde tarif etmiştir.⁴⁶ Haussig de Xueyantuo- Sir Tarduş tartışmasına katılmış, bu tartışma da Hirth'in görüşü ile aynı doğrultuda görüş bildirmiş ve Hirth'e katıldığını belirtmiştir.⁴⁷ Peter Golden, Sir Tarduş-Xueyantuo bağlantısı hakkında olumlu bakmış ve bu eşleşmeyi kabul

Alpargu'ya Armağan (pp.30-71) Publisher: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 2020, s. 60.

³⁷ Bao; *agm.* s.132.

³⁸ Erkoç; *agm.* s.34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46. Ayrıca, Tiele-Töles-Tölis-Töliš-Tölös ve Xueyantuo-Sir Tarduş bağlantısı için bakınız: Erkoç; *agm.* s.30-72.

³⁹ Bao; *agm.* s.132.

⁴⁰ Erkoç; *agm.* s.34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46. Wolfram Eberhard; Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında. *Belleten*, 1945, s. 323.

⁴¹ Erkoç; *agm.* s.39.

⁴² Erkoç; *agm.* s.39.

⁴³ Hamilton'un daha sonra yaptığı analizde, Tele, Tiele, Chile ve Dili şeklinde kullanılan ifadelerin, Çin dilindeki eski okunuşlarının "tek-lek" şeklinde bir yazımını işaret ettiğini belirtmiş, bunun da Yüksek Tekerlekli arabalar kullanmaları sebebiyle Çin dilinde "Gao Che 高车" şeklinde tabir edilen Türk halkına denk gelmesi gerektiğini, bu halk ile örtüşmesi gerektiğini belirtmiştir. Hamilton'a göre "tek-lek" eski Türkçede "teğreg-tägräg" kelimesine denk gelmektedir ve bu da eski Türkçede "çember" anlamına gelen kelimedir. Sonuç olarak Hamilton, Tiele-Tegreg (tägräg) sav'ını kabul etmiştir. Konumuz olan Xueyantuo ve Sir Tarduş bağlantısı hakkında ise muhalif görüş bildirmiştir. James Hamilton; "Tokuz- oğuz ve On-uygur" (çev. Yunus Koç, İsmet Birkan) *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, s. 187-232. "Tiele- teğreg-tägräg-tek-lek-çember" konusunda detaylar için bakınız: Erkoç; *agm.* s.47.

⁴⁴ Erkoç; *agm.* s.39.

⁴⁵ Edward Schafer, H. *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of Tang Exotics*, Berkeley: University of California Press, 1963, s. 59,63.

⁴⁶ Erkoç; *agm.* s.39.

⁴⁷ Erkoç; *agm.* s.41. Haussig, Wilhelm Hans; "Eski Türk Boylarının Siyasi Taksimi ile Batı ve Doğu Türkleri Arası Farkın Doğuşu", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, Ekim 1973, s.120, 132, 135.

ettiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Erkin Ekrem, Sir Tarduş-Xueyantuo eşleştirmesine Hirth'in ileri sürdüğü sav'a benzer bir görüş sunmuş ve Sir Tarduş'un Xueyantuo'nun karşılığı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Sonuç olarak, Xueyantuo-Sir Tarduş eşleştirmesi üzerine kesin bir kanaate varılamamıştır. Eski Tang Tarihi, Yeni Tang Tarihi, Cifu Yuangui ve Tong Dian'de yer alan kayıt ve delillerden hareketle Xueyantuo isminin, Sir Tarduş olarak kabul edilebileceğini düşünmekteyiz. Her ne kadar Xueyantuo-Sir Tarduş eşleştirmesi anlambilim (semantik) ve sesbilim (fonetik) bakımından sorunlu oldukları ifade edilse de Eski Tang Tarihi, Yeni Tang Tarihi, Cifu Yuangui ve Tong Dian gibi klasik Çin tarih kaynaklarında anlatılan olaylara baktığımızda, özellikle Xueyantuo'lar özelinde bunu değerlendirmek gerekirse Xueyantuo'ların-Sir Tarduş ismi ile örtüşeceği kanaatindeyim. Makalemizin ana konusu olan Xueyantuo'ların, Tang Hanedanlığı ile olan ilişkilerine baktığımızda Zhenguan 15. Senesinde meydana gelmiş olan Nuozhen Irmağı Savaşının eğer ki Xueyantuo-Sir Tarduş bağlantısını kabul etmeyeceksek, burada Tang'lara karşı savaşmış halk kimdi? Sorusunu sormak gerekmektedir. Xue-Sir bağlamında araştırmacıların görüşünün Sir olduğu yönünde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ Yantuo-Tarduş konusundaki şüpheli yaklaşım haksız olmadığını düşünmekle birlikte Yantuo'ya karşılık gelebilecek Türkçe ismin ne olabileceği sorusunu sormak gerekecektir. Bu bakımdan sözcükbilim anlamında çalışmalar yapmış olan Hirth'in sav'ını şüpheli de olsa kabul etmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Bu makalemizde hedef noktamız Xueyantuo isminin mutlak manada hangi karşılığa denk geldiğinden ziyade bu konu hakkında hangi tür görüş ve sav'ların olduğu hakkında bilgi vermek ve açıklama yapmaktır.

2.Xueyantuo'ların (Sir Tarduş; Seyanto) Türk Kağanlığı ile İlişkileri

Tarihte Türk adını taşıyan ilk devlet olarak kabul edilen Türk Kağanlığı, Genel Türk Tarihi, Asya Türk tarihi araştırmalarında ve dolayısıyla dilimizde Göktürk, Kök-Türk, Köktürk gibi isimlere anılmaktadır. Klasik Çin tarih kayıtlarında ise Tujue Hanguo (突厥汗國-突厥可汗國) şeklinde yer almaktadır.⁵¹ Türk Kağanlığının kurulmasıyla pek çok Türk soylu beylik, boy ve kabileler Türk Kağanlığının tebaası olmuşlardır. Hatta bu halkların bazıları, Türk Kağanlığı kurulduktan sonra kendilerine tabi olmadan öte, henüz Türk Kağanlığı kurulma aşamasında iken Türk Kağanlığının kuruluşuna etkileri olduğu anlaşılmaktadır ki Taşağıl'da "Sir Tarduşlar" isimli makalesinde bu görüşümüz destekler nitelikte ifade kullanmıştır.⁵² Bu arada küçük bir bilgiyi burada paylaşmakta fayda var. Burada Han dili (Çince) ve Türk dilindeki isimlerine yer verdiğimiz Tujue'ler hakkında kayıtlara dair en önemli kaynaklardan birisi de Eski Tang Tarihi (舊唐書)dir.⁵³ "Eski Tang Tarihi" ismine sadece bir örnekleme olması maksadıyla yer vermeyi tercih etmiştik. Diğer yandan, Türk Kağanlığı hakkında yer verdiğimiz bu ilave bilginin ardından devam etmek gerekirse; Sir Tarduşlar, binicilikteki ustalıkları ile Türk ordularında ön plana çıkmışlardır ve bu ustalıklarıyla tanınmaktadırlar.⁵⁴ Diğer yandan, tarihi süreç içinde dağılan ve doğu-batı olmak üzere ayrılan Türk Kağanlığı (Göktürk, Köktürk Devleti) içinde Sir Tarduşlar, Batı Türk Kağanlığı (Göktürk, Köktürk Devleti) bünyesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁵ (anlatım bozuk) Altıncı yüzyılda hadiseler bu şekilde cereyan etmişken, MS 605 yılında Ni-jue-

⁴⁸ Erkoç; *agm.* s.43.

⁴⁹ Erkin Ekrem; "Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri (M.Ö. 2146-318)" (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s.1-3.

⁵⁰ Erkoç; *agm.* s.39.

⁵¹ Göktürk; Gök-Türk; Köktürk, Kök-Türk isimlerinin kullanımına örnek için 13. Dipnotumuza bakınız.

⁵² Taşağıl; *age.* s.143.

⁵³ Bu anlamda Eski Tang Tarihinin 22, 30, 37, 95, 107, 140, 3140 vb. sayfalarına detaylar için bakınız. Tujue adının geçtiği örnek sayfa için bakınız: Ekler bölümü resim 3'e bakınız. Kaynak: Liu Yun; "Eski Tang Tarihi" Zhonghua Shuju, Pekin, 1995, sayfa 3213 (刘昫; "旧唐书" 北京, 中华书局, 1975, 第 3213 页).

⁵⁴ "<http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html>" (E.T. 26.01.2022).

⁵⁵ "<http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html>" (E.T. 26.01.2022).

chu-luo Han (泥獞處羅可汗)⁵⁶ idaresindeyken, Batı Türk Kağanlığı himayesindeki pek çok Töles boyu, Batı Türk Kağanlığına başkaldırmışlar⁵⁷ ve Ni-jue-chu-luo Han'ın yerine Qibi (契苾)⁵⁸ boyundan Yijin Geleng'ı (俟斤歌楞)⁵⁹ Han olarak seçmişlerdir. Ayrıca, Yijin Geleng'ı, Yi-wu-zhen-mo-he Han (易勿真莫何可汗) unvanı ile taltif etmişlerdir. Diğer yandan, yaşanan bu isyan üzerine Sir Tarduşlar ise, Yi-jin-yi-shi-bo'yu (俟斤乙失鉢)⁶⁰ kendi önderleri olarak seçmişler ve Yi-jin-yi-shi-bo'yu, Ye-die Han (也啞可汗) olarak taltif etmişlerdir. Bu isyan hadisenin patlak vermesine dek sağlanmış olan federasyon aynı zamanda Töleslerin ilk birlik ve federasyon teşkilatı olarak kabul edilmektedir.⁶¹ Ancak bu siyasi birlik çok uzun ömürlü olmamıştır. Kısa ömürlü, merkezi bir otoriteye, karizmatik öndere bağlı siyasi birleşme hareketleri kuzey halkları tarihinde olduğu gibi pek çok bozkır halkları tarihinde ve siyasi

⁵⁶ Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte MS. 619-620 yılları arasında iktidara geçmiş olduğu belirtilmektedir. Ni-jue Chuluo kağan (泥獞處羅可汗) ya da Chuluo Kağan (處羅可汗) isimleri ile tanınmaktadır. Ayrıca Aşina (Ashina) Xichun (阿史那奚純) ismiyle de bilinmektedir. Bununla birlikte tam Türkçe ismi İlteber, bunun da tam Çin dili karşılığı Sili Fu She (俟利弗設)dir. (<https://artsandculture.google.com/entity/m0c185n?hl=de> (E.T. 13.01.2022)) Babası, Yami Kağandır (Çin dilinde Qi Min Kehan 啓民可汗 olarak geçmektedir), iktidara, abisi Shi-bi kağanın (始畢) yerine geçmiştir. Doğu Türk Kağanlığının, A-Bo kolunun (阿波) önderidir. Sui hanedanlığının kurucu hükümdarı Yangdi (Wendi) henüz iktidarda iken Sui'lere düşmanlık beslemiştir ancak daha sonra Sui Hanedanlığının yıkılması sonrası, Sui'lerden geriye kalan pek çok asilzadesini, tebaayı ve hatta Yangdi'nin dul eşini dahi kabul etmiştir. 621 yılında ordu-balıq(g) şehrinde ölmüş ve yerine Xieli Kağan (Çin dilinde Xieli 頡利 olarak geçmektedir) geçmiştir. Kaynak: Xiong; *age*. s. 95. İsmi Türkçesi olarak, İl Kağan olarak verilmektedir. Kaynak: Taşağıl; *age*. 2014, s.3042.

⁵⁷ <https://baike.baidu.com/item/契苾歌楞/23178230> (E.T. 14.01.2022).

⁵⁸ Tiele'lara mensup boylardan biridir. Sui hanedanlığı döneminde, günümüz Çin Halk Cumhuriyeti, Şinciang eyaleti (新疆) kuzeybatısında yer alan Yanqi (焉耆) şehrinde yaşamışlardır. Tang hanedanlığının kuruluş yıllarında Qibi'lerin bir bölümü, yine Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir başka eyaleti olan Gansu (甘肅) eyaletinin merkezine göç etmişler, daha sonra buradan da ayrılarak Moğolistan'a göç etmişlerdir. Xiong; *age*. s. 405.

⁵⁹ Yijin Geleng (俟斤歌楞); diğer adı itibarıyla Qibi Geleng (契苾歌楞). En yaygın bilinen ismi de yine Qibi Geleng'dir. Sui Hanedanlığında, Tiele'lara mensup Qibi boyunun önderidir. İlk olarak batı Türk Kağanlığında bakanlık görevi yapmıştır. MS. 605 yılında (Daye Yuan Yılı; 大業元年) Tiele'lara kabileleri, Batı Türk Kağanlığına ve o dönem Batı Türk Kağanlığının başında bulunan Nijue Chuluo Kağan'a başkaldırmışlar ve kendisi yerine yukarıda da belirttiğimiz üzere Yijin Geleng (俟斤歌楞); diğer adı itibarıyla Qibi Geleng'ı (契苾歌楞) Kağan olarak benimsemişlerdir. Yijin Geleng'a verilen unvan şu şekildedir: Yiwuzhenmohe Han (易勿真莫何可汗). Diğer türevi itibarıyla Yiwushemohe Kağan (易勿施莫賀可汗)dir. Kaynak: 高文德主編. 《中國少數民族史大辭典》: 吉林教育出版社, 1995年12月: 第1566頁; ayrıca "<https://baike.baidu.com/item/契苾歌楞/23178230>". (E.T. 14.01.2022)

⁶⁰ Yijiin Yishibo (俟斤乙失鉢) diğer adıyla Yishibo (乙失鉢), ayrıca Ye-die/xi (也啞; 野啞) ismiyle de bilinmektedir. Tiele'lerin batısındaki Xueyantuo'ların (Seyanto; Sir Traduş) önderidir. Önceleri Jin Dağları bölgesinde (金山; burası günümüz Altay dağları bölgesine denk gelmektedir) yaşayan göçebe Türk boylarının bakanı olarak görev yapmıştır. Sui hanedanlığının ilk yıllarında (Daye Yuan Nian 大業元年) Tiele kabileleri, batı Türk kağanlığının saldırılarına, ağır uygulamalarına ve vergi dayatmalarına maruz kaldıklarından ve ayrıca da bu saldırılar neticesinde pek çok vatandaşları öldürüldüğünden, tüm bunlardan kurtulmak ve bu uygulamaları başlarından savmak için, Qibi Geleng'ı (Yibi Zhen Mohe Kağan-Han) önder olarak seçmişler ve kendisi Dan-han Dağı (貪汗山; burası günümüzde Bogeda Dağı olarak bilinmektedir 博格達山) bölgesinde Batı Türk Kağanlığının katı ve bir o kadar da baskıcı kurallarına karşı koymak saldırı için bir karargah kurmuştur. Yi Shibo, Yanmo Dağı'nda (燕末山; bugünkü Altay Dağları'nın orta kesimi) çadırını konuşlandırmıştır. Ye-die kağan olarak, Tiele'lar ile büyük Tiele kağanlığını kurmuşlardır. Yönetimi de bölüşmüşler ve bu bölüşüm neticesinde Ye-die (Yishibo) kuzey kesimini almıştır. Batı Türk Kağanlığının yeniden canlanması üzerine, Batı Türk Kağanlığına fethedilmiştir. Yi shibo da buna direnmemiş ve yeniden Batı Türk kağanlığı himayesine geçmiştir. Kaynak: "<https://m2.guoxuedashi.net/minzu/35xk/>" (E.T. 14.01.2022) ayrıca <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=995283&remap=gb> (E.T. 20.02.2022). Ye-Die hakkında diğer detaylar için yer vermiş olduğumuz veri tabanına bakınız.

⁶¹ "<http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>" (E.T. 26.01.2022)

yaşamlarında da görülmektedir. Bunların kısa ömürlü olmaları veya olası küçük bir hadise veya başkaldırı gibi olaylar üzerine hemen dağılmaya, parçalanmaya yüz tutmasının en önemli nedenlerinden biri önder etrafında teşkilatlanmış, önderin, siyasi karizması üzerine inşa olmasındandır. Ne zamanki önderin, karizması ya da iktidarı sallantıya girmiş ya da yıkılmış ise o zaman siyasi birlik parçalanmaya gitmiştir. Aynı zamanda siyasi, askeri önderin ölümü de bu tarz birliklerin dağılmalarının bir diğer ve belki de en önemli nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶² Daha sonra, She-gui Kağan (射匱可汗)⁶³ Batı Türk Hanlığını yeniden bir araya getirmeyi başarmış ve Sir Tarduşları da tesis ettiği birliğe yeniden katılmaya zorlamıştır.⁶⁴ Batı Türk Kağanlığı'nın baskısına karşı bir şey yapamadıkları için Sir Tarduş'lar yeniden, kednilerine katılmak durumunda kalmışlardır. Batı Türk Kağanlığı'na olan bu tabiiyetleri yaklaşık 25 sene kadar daha sürmüş ancak esas mesele de bundan sonra başlamıştır. Siyasi olarak bağımsız ve hür yaşam arzuları hiç sönmemiştir. Batı Türk Kağanlığı önderi Tongyehü Kağan'ın (統葉護可汗) ölmesi üzerine yaşanan iktidar boşluğunu fırsata çevirmişler, önderleri Yinan Kağan'ın (夷男)⁶⁵ egemen güç Batı Türk Kağanlığına yönelik kalkışmasını takiben, diğer yandan Tang Hanedanlığı ile kurdukları siyasi ittifak ilişkisi ile hedefledikleri bağımsız ve hür olma arzularına ulaşacaklardır. Güttükleri politik süreç başarılı bir netice verdiyse de elde ettikleri zafer ve siyasi kazanım uzun ömürlü olmamış, en nihayetinde Tang Hanedanlığı ile de ayrılmışlardır. Bu ayrışma neticesinde Tang Hanedanlığı ile Nuozhen Irmağı Savaşını yapmışlardır.⁶⁶ Bu savaş neticesinde de tekrar tebaa konumuna düştükleri anlaşılmaktadır. Şimdi bağımsızlıklarını elde sürecine ve bu süreçte Tang hanedanlığı ve diğer siyasi otoritelerle olan ilişkilerine bakalım.

⁶² Orta Asya Türk halkları ve toplulukları tarihinde mutlak lidere bağlılık ve liderin herhangi bir sebepten ötürü yok olması neticesinde siyasi, askeri birliğin ve düzenin dağılması hususunda Şükrü Aktaş'ın doktora tezinden, Xianbeilerden hareketle verdiği örnek hem konunun anlaşılabilirliği hem de Türkistan coğrafyası Türk halklarının bu konudaki alışkanlıklarını özetler niteliktedir: "MS. 181 yılında (Han Ling Di Guang He Nianjian (汉灵帝光和年间) Tan-Shi-Huai (檀石槐) vefat etmiştir. (Haiyan Gou; s.44.) Tan-Shi-Huai'in vefatı sonrası, tesis etmiş olduğu kabile ittifakında çözülme ve dağılma meydana gelmiştir. Bu olay kuzey halklarında, göçebe toplumlarda oldukça yaygın bir şekilde görülen bir olaydır. Çünkü, göçebe topluluk ve halklarda tesis edilen birlik boy önderi, başbuğu çevresinde şekillenmektedir. Mutlak öndere bağlılık vardı ve tüm idare onun varlık ve yokluğuna mutlak bağlılık üzerine kuruludur. Yukarıda arz ettiğimiz olay tam da bunun tipik bir örneği durumundandır. Xianbeilerin meydana getirdikleri ilk birlik hareketi siyaseten olmasa da askeri anlamda Tan-Shi-Huai'in himayesinde gerçekleşmiştir. Tan-Shi-Huai'in ömrü vefa ettiği müddet içerisinde Xianbei askeri birliği hayatta kalmış ve yaşamıştır. Ne zaman ki birliğin önderi olan Tan-Shi-Huai yaşamını yitirmiş ise o zaman birliğin istikrarı bozulup dağılmaya başlamıştır. Şükrü AKTAŞ; "Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei Hakkında Bir İnceleme: "Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, ss: 106-107.

⁶³ She-gui Kağan (射匱可汗): MS. 607-617 yılları arasında iktidarda bulunmuştur. Babası Du Liu'dur (都六). Sui hanedanlığı tarafından desteklenmiş ve rakibi, Doğu Türk Kağanlığı, A-Bo kolu önderi Chuluo Han'ı (泥掘處羅可汗; detaylar için "Xiong, age. s. 95." den alıntuladığımız dipnota bakınız) Batı Bölgelerine (西域) sürmüştür. Xiong; age. s. 444.

⁶⁴ <http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html> (E.T. 26.11.2021).

⁶⁵ Yinan Kağan (夷男可汗): Sir Tarduşların (Seyanto; Xueyantuo) önderlerinden biridir. Özellikle, Seyanto hanlığının, Doğu Türk kağanlığına iktidarına başkaldırısı sürecinde, isyanın ana unsurunu ve kitlesini oluşturan ekibin merkezi ve önderliğinde Yinan Kağan bulunmaktaydı. Chen Xingyu; age. s.107. Batı Türk kağanlığındandır ve Batı Türk kağanlığında doğmuştur. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi verilememekle birlikte ölüm tarihi olarak MS. 645 yılı verilmektedir. Chen Xingyu; age. s.107. Yi-Shi-Bo (乙失钵) kağanın torunudur. Asi ve başkaldıran bir kişiliğe sahiptir. Uygur ve Bayırku gibi boyları birleştirip, isyan etmiştir ve Türk Jie-Li Kağan'ın (颉利可汗) büyük ordusunu mağlup etmiş ve kendi siyasi otoritesini kurmuştur. Kaynak: Chen Yan; Wang Wennuang; "Yeni Tang Tarihi ile Tang Hanedanlığı Sınırları İçinde ve Dışında Kalan Halkların Tarihi Araştırmaları" Yunnan Üniversitesi Yayınları, Yunnan, ISBN: 9787548225942, Nisan 2016, I. Basım, ss. 102, 103, 104 (陈燕, 王文光; "新唐书与唐朝海内外民族史志研究" 云南大学出版社, (ISBN: 9787548225942) 2016年四月, 第102, 103, 104页)

⁶⁶ Chen; age. ss: 105, 106, 107.

3.Xueyantuo'ların, Tang Hanedanlığı ve Diğer Devletler ile Siyasi Gelişmeleri

MS 605 yılında tekrar sağlanan birlik, yaklaşık yirmi üç sene sonra MS. 628 yılında Batı Türk kağanlığı hükümdarı Tongyehu Kağan (統葉護可汗)⁶⁷ ölünce, Batı Türk kağanlığının himayesinde kurulan birlik yeniden sarsılmaya başlamıştır ve meydana gelen bu sarsıntı özellikle tebaa konumunda bulunan boyların isyanları nedeniyle meydana gelmiştir. Batı Türk kağanlığı maiyetindeki Sir Tarduşlar da, siyasi birliklerinde meydana gelen bu bozulma üzerine önderleri Yinan Kağanın (夷男) himayesinde yetmiş bin hane halkı ile doğu istikametinde göç etmişlerdir.⁶⁸ Yinan Kağanın önderliğinde, Altay dağları bölgesinden doğuya gerçekleştirilen göç ile Moğol bozkırında yaşayan Xueyantuo (Sir Tarduş) halkı ile Batı bölgesinden göç ettirilen kitle birleştirilmiştir.⁶⁹ Bu göç hareketinin gerçekleştiği dönemde Doğu Türk Hanlığının başında Xie-li Kağan (頡利可汗)⁷⁰ bulunmaktadır. Xie-li Kağan'ın halkına yönelik siyaseti baskıcı olduğundan, halkı bu durumdan bezmiştir. Batı Türk Kağanlığının hükümdarı olan Yinan'ın halkına yönelik siyaseti, Xie-li Kağan'ın kine nazaran daha yumuşak ve anlayışlı olmalı ki Doğu Türk Kağanlığı hükümdarı Xie-li Kağanın tebaası, Yinan Kağanı önder olarak kabul etmeye başlamışlardır. Tabii böylesi bir çatlak, düşman güçler tarafından kullanılmak için oldukça elverişli bir durum meydana getirmiştir. Özellikle de "Önder" esaslı toplumlarda, ki buna daha önce de değinmiştik, bu tarz ihtilaf ve çatlaklar büyük otorite zafiyetlerini beraberinde getirmiştir. Bunu fırsat bilen Tang yönetimi, Qiao Shiwang (喬師望)⁷¹ isimli elçilerini Yinan Kağan'a göndermişlerdir. Bu tarz siyasetler Çin tarihinde olsun Orta Asya Türk Tarihinde oldukça sık görülmektedir. Burada yer verdiğimiz Orta Asya Türk tarihine dair, küçük ama önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tang yönetiminin buradaki amacı düşman Türk Kağanlığının içinde meydana gelen iç karışıklığı fırsata dönüştürmek ve kolayca bela gördüğü Türk devletinden kurtulmaktır. Tang hanedanlığı yönetimi, gönderdikleri bu elçi ile Yinan Kağan'ı Zhenzhu Pijie

⁶⁷ Tong Yehu Kağan (統葉護可汗): MS. 617-628 yılları arasında iktidarda bulunmuştur. Batı Türk kağanlığı yöneticilerindendir ve aynı zamanda She-gui Kağan'ın (射匱可汗) kardeşidir. Kendisi yönetimini Qian Quan bölgesinde konuşlandırmıştır (*burası günümüz Kırgızistan devleti, Tokmak şehri batısına düşmektedir*). *Hâkim olduğu toprakların sınırları batıda Perslere ve doğuda da Sui ve Tang döneminde Batı Bölgesi olarak adlandırılan Çin'in (Hanların) Batı Bölgesine dayanmıştır. MS. 628 yılında Mohedu (Moheduo 莫賀咄) tarafından öldürülmüştür.* Xiong; *age.* 2009, s. 507.

⁶⁸ "<http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>" (E.T. 28.01.2022)

⁶⁹ "<http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>" (E.T. 28.01.2022)

⁷⁰ Xie-li Kağan (頡利可汗): Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte MS. 634 yılında vefat etmiştir. İktidarda bulunduğu yıllar MS. 620-630 yılları arası olarak verilmektedir. Ayrıca Duo-Bi (咄苾; detay için bakınız: Xiong; *age. s.* 139) ve Mo-He-Duo-She (莫賀咄設; *age. s.*366) isimleri ile de bilinmektedir. Doğu Türk kağanlığı yöneticilerindendir. Kardeşi daha önce de ismine çalışmamızda değindiğimiz Chu-luo (處羅)dur. Yeğeni Tu-li (突利) kağanın da yardımıyla pek çok kez Tang Hanedanlığına saldırılar düzenlemiştir. Tu-li (突利) kağan ile ayrıldıktan sonra, Li-Ji (李勣) kağan tarafından MS. 630 tarafından tutsak yakalanmıştır. Daha sonra, Taizong kendisini özgür bırakmış üstelik de kendisini daha üst bir askeri rütbe ile taltif etmiştir. Xiong; *age. s.* 579. *Eski Tang Tarihinde Xie-Li Kağan ismi geçmektedir. Ekler bölümü resim 3'e bakınız.*

⁷¹ Qiao Shiwang (喬師望): Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Tang hanedanlığında görev yapmış çok önemli bakan ve generallerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Tang Gaozu'nun kızı, Prenses Luling (庐陵) eşidir. MS. 628 yılında (Zhenguan ikinci yılında; 贞观二年) Tang Taizong, o dönem bir gerilla generali olan Qiao Shiwang'ı, Xueyantuo önderi Yi Nan'ı, (Zhenzhu Pijia Han; 真珠毗伽可汗) olarak unvanını vermesi için gönderir. MS. 646 yılı baharında (Zhenguan 20. yılı; 贞观二十年) Tang Taizong, Xueyantuo Duomi Kağan'ı, Bazhuo'yu (拔灼) yenmek için Zhishi Sili (执失思力) ve Qiao Shiwang'ı (乔师望) gönderir, bu saldırı üzerine Bazhuo kaçır ve Xueyantuo'lar iç kaosa düşerler. MS. 658 yılına gelindiğinde (Xianqing üçüncü yılında; 显庆三年) Liangzhou valisi olarak görev yapmış ve daha sonra Yizhou (益州) ve Runzhou (潤州) olarak görev yapmıştır. MS. 675 yılında Huazhou (华州) valiliği yapmıştır. Kaynak: "<https://siaoyn.com/InfoBig5/乔师望>" (E.T. 16.01.2022)

Kağan (真珠毗伽可汗)⁷² unvanıyla taltif etmişlerdir. Bu siyasetleri bile gösteriyor ki iki kardeş arasında taraf tutarak aradaki çekişmeyi daha da körükleyerek iç çekişmeyi kıskırtmak ve kısa bir süre içinde iç savaş patlak vermesini sağlayarak amaçlarına ulaşmaktır ve bu kurnaz bir şekilde kurgulanmış siyasi taktiktir. Ne var ki, bu siyasi taktik kimi zaman sonuç vermemiş olsa da Xueyantuo'ların (*Sir Tarduşların*), Doğu Türk Kağanlığı ile birleşmeleri evresinde, işe yaramıştır. Sonuç olarak da MS 630 yılına gelindiğinde, Tang Hanedanlığı ile kurulan siyasi iş birliği, Doğu Türk Kağanlığının yıkılmasına sebep olmuştur.⁷³ Doğu Türk kağanlığının yıkılması Xueyantuo'ların da önünü açmış ve hızlı bir şekilde güçlenmelerini sağlamıştır.⁷⁴

Tang Hanedanlığının siyasi tezgâhı olarak tanımlayabileceğimiz, siyasi dış müdahale ile Doğu Türk Kağanlığı dağılmıştır. Ne olursa olsun iç barışı, siyasi teşkilatlanmayı sağlamamanın getirdiği ortamda, düşman güçlerin ve siyasi odakların bunu kullanmalarına engel olma şansınız oldukça düşmektedir. İç barış sağlam olursa, birtakım iktidar ve güç kavgaları patlak verse de bunun hızlı ve kolay bir şekilde bertaraf edilmesi mümkün olacaktır. Maalesef Türk tarihinde bu tarz hadiselerin sayısı hiç de az değildir. Xianbei tarihinde, Doğu Hu ve Xiong-Nu tarihinde, bu çalışmamızın konusu olan Xueyantuo'ların siyasi tarihlerinde de görmekteyiz. Bunların olagelmesi diğer yandan Türk ulusunun toplumsal yapısını da bizlere tarihin derinliklerinden süzülüp gelen hadisler vasıtasıyla göstermektedir. Diğer yandan devam edecek olursak, Tang hanedanlığının da dahliyle Doğu Türk Kağanlığı yıkılmıştır. Kuzey bozkırı artık Xueyantuo'ların kontrolüne geçmiştir. Bu süreçte, Xueyantuo'ların hükümdarı, Yinan Kağan'dır. Yinan'ın yönetim merkezi, dolayısıyla otağı Yuduğun Dağında (鬱督軍山)⁷⁵ konuludur.⁷⁶ Yinan'ın hükümdarlığındaki Sir Tarduşların egemenlik alanı Erguna Irmağından Altay Dağlarına kadar geniş bir alana kadar uzanmıştır. Diğer yandan, Tang Hanedanlığı yönetimi de Türklerin iç siyasetlerine karışmaktan geri durmamıştır. Türk hükümdarı A-Shi-Na Si-Mo'ya (阿史那思摩)⁷⁷

⁷² Zhenzhu Pijie Kağan (真珠毗伽可汗) verilmiş unvandır.

⁷³ "Http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html" (E.T. 28.01.2022)

⁷⁴ Yongfeng Wei, "Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo'lar Arasında Heqin ve Beraberinde Xueyantuo'ların Sakinleşmeleri", *Wenli Dergisi*, 2002, s. 56 (卫永锋; "唐与薛延陀的和亲及薛延陀的平定" 文史杂志, 2002年, 第3期, 第56页). Doğu Türk Kağanlığı sonrası süreçte Uygur'ların ve Xueyantuo'ların en güçlü ve cesur olan iki boy olarak dikkat çekmesi hakkında Yeni Tang Tarihi'nde geçen ifade şu şekildedir: "突厥已亡, 惟回纥與薛延陀為最雄強" Ouyang Xiu, Song Qi, *Yeni Tang Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin, 1975, s. 6112 (欧阳修, 宋祁; "新唐书" 北京: 中华书局, 1975, 第6134页, 第6112页).

⁷⁵ Yuduğun Dağı (郁督軍山): Eski bir dağ adıdır. Türk tarihi açısından son derece önemli ve bir o kadar kutsal bir konuma sahip olan Ötüken Dağıdır. Bununla birlikte; burası Çin kaynaklarında, Yudu Jin Dağı (於都斤山) ya da Wude Jian Dağı (烏德鞬山) olarak da bilinmektedir. Günümüzde bağımsız Moğolistan devleti sınırları içinde kalan Hangai dağıdır (杭爱山). 6. yüzyılın ortalarından 9. yüzyılın ortalarına kadar sırasıyla Türklerin (Tujue; 突厥), Xueyantuo ve Uygurlar (Huihe; 回纥) kabilelerinin üssü olmuştur. Bu isimlere, Zhou Tarihinde (周书), Sui Tarihinde (隋书), Tang Tarihinde (唐书) rastlanmaktadır. "<http://cidian.odict.net/zh-tw/862020433/858720891/855305903/855439453/>". (E.T. 18.01.2022) "<https://www.cidianwang.com/lishi/diming/1/30521xo.html>". (E.T. 18.01.2022) Diğer yandan Türk dilinin en baş eser ve kaynaklarından olan *Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lüğati't-Türk'te* isimli eserinde "اتوكان Ötüken" "*Tataristan çöllerinde bir yer adı. Uygur iline yakındır.*" şeklinde tanımlanmaktadır.

⁷⁶ Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 3359, 3360 (刘昫; "旧唐书", 北京: 中华书局, 1975, 第3360页). Sayfa numarası ebooks'da yer alan dijital kaynağa göre verilmiştir.

⁷⁷ A-Shi-Na Si-mo'ya (阿史那思摩): Türk hakanlarından biridir. Doğu Türk kağanlığı soylularındandır. Tang hanedanlığının ilk yıllarına denk gelen süreçte görev almış ünlü generaldir. Wude (武德) dönemi başlarında, pek çok kez Tang sarayına gitmiş ve Tang hükümdarı Li Yuan (李渊) tarafından "Uysal Hükümdar (He Shun Junwang 和顺郡王)" sıfatı ile tanımlanmıştır. Bir görüşe göre, bütün hayatı Tang Taizong'un kontrolü altında geçmiştir. Tang Taizong'un kontrolü altında olması, Taizong'un çıkardığı usta işi bir siyaset olarak kabul edilmektedir. A-Shi-Na Si-Mo, MS. 639 yılında, Tang hükümdarı Li Shimin'in (李世民) vermiş olduğu bir emirle Doğu Türk kağanlığının yeni

destek vermişler ve kendisini Yi-mi-ni-shu-yi-li-bi Han (乙彌泥孰俟利苾)⁷⁸ unvanıyla taltif etmişlerdir. Bu sefer, Yinan Kağan'a karşı bir siyaset ile işi bir adım daha ileriye taşımışlar ve Yi-mi-ni-shu-yi-li-bi Han'dan Gobi çölünün güneyinde kalan bütün Türk halk ve boylarını yönetmesini talep etmişlerdir. Bu bölge ki Türk tarihi açısından son derece önemli bir coğrafya olan Gansu (甘肅) bölgesidir. Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğu-batı geçişinde önemli bir koridor olan Gansu eyaleti de halen bu isimle anılmaktadır. Dinler tarihi açısından, Çin ve batı toplumları ve kültürlerinin etkileşimi açısından Gansu eyaleti (甘肅), Hexi koridoru (河西走廊), Mingsha Dağı (鳴沙山), Dunhuang şehri (敦煌市)⁷⁹, Mogao Mağaraları (莫高窟)⁸⁰ gibi tarihi yerlere sahip olan Gansu bölgesi Orta Asya tarihi açısından son derece önemli bir coğrafyadır. Bunun yanı sıra Orta Asya Türk devletleri tarihi açısından da burası bilinmesi gereken, hatta bu alanda çalışan araştırmacıların konusu her ne olursa olsun mutlaka çalışmalarında değindikleri, konusuna ve araştırma alanlarına uygun olarak inceledikleri, Orta Asya tarihi ve coğrafyası bakımından bilinen ve hatta bilinmesi mutlak bana da gerekli bir bölgedir. Asya Hun devleti, Tabgaç Devleti, Türk Kağanlığı gibi pek çok Türk devleti bu coğrafyayı da içine alan sınırlara hâkim olmuş ve yaşamışlar, hatta bu topraklarda kurulmuşlardır. Diğer yandan Gansu bölgesi ve çevresinden ayrı olarak devam edecek olursak; Tang sarayının, Gobinin güneyindeki Türk

hakamı ilan etmiştir. Taizong'un burada güttüğü siyaset çok açıktır. Taizong, A-Shi-Na Si-Mo'nun, Xueyantuo'lar ile çekişip rekabet etmelerini istediği için böylesi siyasi bir manevrada bulunmuştur. Ancak A-Shi-Na Si-Mo, bunu hiç hoş karşılamadığı gibi kendisi üzerinden yürütülen bu siyasetten kuşku ve endişe duymuştur. Bu şekilde his ve düşünceye kapılmasının en önemli sebeplerinden biri içinde buldukları dönemde Xueyantuo'ların güç olarak son derece önemli bir konuma gelmiş olmaları ve güçlü bir orduya sahip olmaları olarak tarif edilmektedir. 17.01.2022 tarihinde <http://m.qulishi.com/article/201906/343931.html> isimli internet adresinden saat 18.56'da alıntılanmıştır. 艾冲 (2007). 唐太宗朝突厥族官员阿史那思摩生平初探——以《李思摩墓志铭》为中心. Ayrıca bakınız: <https://www.newton.com.tw/wiki/乙彌泥孰俟利苾可汗> (E.T. 17.01.2022)

⁷⁸ A-Shi-Na Si-Mo'ya (阿史那思摩) verilmiş unvandır. A-Shi-Na soyu Türk soylarından biridir. Dilimizde Aşına veya Asena olarak bilinmektedir. Detaylar için Zhou Tarihi sayfa 907, Tong Dian (通典) Yin Ji Shi Quan (因机设权) bölümü, Bian Fang Xu (边防序), Gao Juli bölümü (高句丽), Kuzey Tarihi (北史) sayfa 3285'e bakınız. Ayrıca bakınız: Ahmet Taşağıl; "Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında" FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi S.3, Yıl 2014 Bahar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, s. 3039.

⁷⁹ Dunhuang: Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti Gansu eyaleti (甘肅省) Jiu Quan (酒泉) şehrine bağlı bir yerleşim yeridir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında bulunan Dunhuang iki yüz bin nüfuslu bir şehirdir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin günümüz şehirleri ile kıyasladığımız da nispeten küçük diyebileceğimiz bir şehirdir. Küçük, şirin ve bir o kadar da derin tarihi, stratejik konuma ve eşsiz bir doğaya sahip olan Dunhuang tarihi İpek Yolunun (丝绸之路, İpek Yolu" ismi Alman araştırmacılar tarafından verilmiştir) en önemli ticaret ve kültür kavşağıdır. Taklamakan çölü sınırına yakın bir yerde bulunan Dunhuang şehri Taklamakan çölü üzerindeki birkaç vahadan birini barındırmaktadır. Dunhuang'da bulunan bu vaha, "Hilal Pınarı (Yue Ya Quan- 月牙泉)" olarak adlandırılmaktadır. Bunların yanı sıra Dunhuang, tarihi ve kültürel pek çok turistik yer barındırmaktadır. Bin Buda (Mogao) mağaraları (Qian Fo Dong veya diğer adı Mo Gao Ku (千佛洞- 莫高窟)), Yang Guan Geçidi (Yang Guan - 阳关), Dunhuang Minsu Müzesi (Dunhuang Minsu Bowuguan - 敦煌民俗博物馆), Dunhuang Müzesi (Dunhuang Bowuguan (敦煌博物馆), Ming Sha Dağı (Ming Sha Shan- 鸣沙山) ve bu dağın hemen eteklerinde yer alan Hilal Pınarı Vahası, Dunhuang antik şehri, Han Dönemi Çin Seddi Kalıntıları (Çin Seddi, Çin dilinde "长城" şeklinde yazılmaktadır ve dilimizde "Uzun Duvar" anlamına gelmektedir) bunlardan birkaçıdır. Bu dipnotta, Gansu eyaleti (甘肅省), Hexi Koridoru (河西走廊), Mingsha Dağı (鸣沙山), Dunhuang şehri (敦煌市)⁷⁹, Mogao Mağaraları (莫高窟) hakkında topluca bir tanımda bulunulmuştur. Şükrü Aktaş; "İpek Yolu ve Dunhuang Şehri" *Uluslararası Türkbilim Dergisi*, ISSN 1309-4254 Aralık 2017, s. 73.

⁸⁰ Qian Fo Dong veya diğer adı Mo Gao Ku (千佛洞- 莫高窟).

kabileleri olarak işaret ettiği boylar arasında Uygurlar (回紇)⁸¹, Bayerkular (拔野古)⁸², Tongluolar (同羅)⁸³ ve Pugular (僕骨)⁸⁴ gibi Türk boy ve halkları yer almaktaydı. Tang yönetiminin, Xueyantuo'lara (*Sir Tarduşlara*) yönelik bu stratejisi ve siyaseti ile kuzey topraklarında oldukça geniş bir alanda yaşamakta olan Türk halklarının idaresini, nispeten tek bir idare ve hükümdar altında toplanmasını sağlamış görünmekteydi. Aslında bu strateji Tang yönetiminin, çekindikleri ve bir o kadar da saldırmalarından korktukları Türk boylarını, yumuşak güç ve siyaset gütmek suretiyle yanlarına çekmeyi sağlamaktı. Bunda da kısmen başarılı olmuşlar hatta bu stratejileri Türk kağanlarından istedikleri birtakım rica görünümümlü diplomatik yönlendirme sayesinde iç siyasetlerine karışacak kadar da ileriye götürmüşlerdir. Ancak bu strateji, kontrol edilmesi güç hatta yer yer imkânsız olan Türklerin, beklenmedik tepkileriyle de karşılaşmıştır. İşler bu kadar iyi giderken, Yinan'ın oğlunun yaptığı bir olayı buna önemli bir delil olarak verebiliriz. Yinan Kağan'ın oğlu Bazhuo (跋灼)⁸⁵ babasının izlediği stratejiden farklı bir yol izlemiştir. Tang Hanedanlığı, Tang Taizong'un başta olduğu dönemde Koguryo (Goryo; 高麗; Kore)⁸⁶ Devletine karşı bir savaşa girişmiştir. Böylesi bir savaş durumunda, ittifak halinde olduğu Xueyantuo'ların kendisiyle hareket etmesi beklenirken, Bazhuo, Tang yönetimine beklenmedik bir harekette bulunmuş, maiyetindeki Xueyantuo'ları, güney istikametinde sürmüş ve Tang'lara saldırtmıştır.⁸⁷ Bu saldırı Xueyantuo'lar açısından ağır bir mağlubiyetle

⁸¹ Uygurlar (回紇): Huihe (回紇), Huihu (回鶻), Weihe (韋紇) Weiwuer (维吾尔) gibi isimleri de bulunmaktadır. Türk soylu göçebe halklardandır. Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeyine düşen topraklarda hüküm sürmüşlerdir. Ataları, Kuzey Wei döneminde Tiele'lerin bir soyu olan Yuan-helardır (袁紇) ve Orhon ve Selenga bölgelerinde yaşamışlardır. Kaynak: Xiong, age, s. 519. Ayrıca bakınız: "<https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=561587&remap=gb>" (E.T. 20.01.2022). Uygur, Bayerku, Tongluo ve Puguların Türkçe isim karşılıkları hakkında görüş için bakınız: Ahmet Taşağıl; "Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:3, Yıl 2014 Bahar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, ss. 3040, 3041, 3042.

⁸² Bayerkular (拔野古): Tiele'lara mensup kabilelerden biridir. Kuzeydoğu Moğolistan ve Kerulen ırmağı arasındaki bölgede hüküm sürmüş ve yaşamışlardır. MS. 647 yılında Tang hanedanlığının emrine girdikleri döneme kadar Türklerin (Tujue; 突厥) ve Xueyantuo'ların egemenliği altında kalmışlardır. MS. 716 yılında Türk kağanlığı hükümdarı Mo-Chuo Kağanı (默啜可汗; kapaghan, bir görüşe göre MS.691, bir diğerine göre MS. 694 yılında iktidara gelmiş ve MS. 716 yılına dek iktidarda kalmıştır. Kaynak: XIONG, age, s. 365. Ayrıca bakınız: "<https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=561587&remap=gb>". (E.T. 20.01.2022) Mo-Chuo Kağan ve Kapaghan hakkında Bahaeddin Ögel'in 1945 yılında yayımlanmış makalesine bakınız: Bahaeddin Ögel; "Sekellerin Ataları Sikil-Esgil" *Belleten Dergisi*, Cilt IX, Sayı 33,34,35,36, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1945, ss: 477-478.

⁸³ Tongluolar (同羅): Tiele'lerin bir koludur. Tang hanedanlığı döneminde Moğolistan Ulan Bator şehri kuzeyinde yaşamışlardır. Kaynak: Xiong, age, s.509. Ayrıca bakınız: "<https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=561587&remap=gb>". (E.T. 20.01.2022).

⁸⁴ Pu-gular (僕骨): Tiele'lara mensup etnik unsurlardan biridir. Tang hanedanlığı döneminde Moğolistan Ulan Bator şehri doğusunda yaşamışlardır. Xiong; age, s.397. Ayrıca bakınız: "<https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=561587&remap=gb>". (E.T. 20.01.2022).

⁸⁵ Bazhuo (跋灼): Asıl adı Bazhuo'dur, aynı zamanda Duomi Han (多彌可汗) olarak da bilinmektedir. MS. 646 yılında vefat etmiştir. İktidarda kaldığı dönemki ismi ise Jiali Juli Xuesha Duomi Han'dır (頡利俱利薛沙多彌可汗). Xueyantuo hükümdarlarındandır. Duan; age, s.345.

⁸⁶ Koguryo (Goryo; 高麗): Bir devlet ismidir. Hunjiang vadisi, Yalu ırmağında MÖ. 37 yılı civarında kurulduğu rivayet edilmektedir. Başkentlerini ilk olarak Wandu Cheng'da (丸都城) (*Jilin eyaleti, Ji'an şehri güneyi*) 209 yılında kurmuşlardır, daha sonra 427 yılında Pyongyang'a (平壤) geçmişlerdir. Sui wendi, Yangdi ve Tang Taizong tarafından saldırılara uğramışlardır ve MS. 668 yılında Tang Gaozong tarafından fethedilmiştir. Xiong; age, ss.278-279. *Koguryo Devleti ve Tang Hanedanlığı ile ilişkisi* hakkında bakınız: 서영교 (2014). 연개소문의 對鮮연타 공작과 당태종의 안시성 撤軍. 동북아역사 논총, (44), 249-283.

⁸⁷ Gan Lin, "Türk ve Uygur Tarihi", İç Moğolistan Ulus Yayınları, İç Moğolistan 2013, s. 117 (林干; "突厥与回纥史" 内蒙古人民出版社, 内蒙古, 2013, 第 117 页). Lin Gan'ın çalışmasında Zhenzhu Kağan'ın güneye sevk ettiği yazmaktadır.

sonuçlanmıştır. Yaşanan bu mağlubiyetin en temel nedenleri arasında, Bazhuo'nun siyasetinin ve halkına olan tutumunun babası gibi yumuşak ve anlayışlı olmaktan çok uzak ve baskıcı olması gösterilmektedir. Bu da halkın ve çeşitli kabile ve boy önderlerinin kendisine başkaldırmalarına yol açmıştır.⁸⁸ Daha sonra MS 646 yılında Uygurların önderi Tumidu (吐迷度)⁸⁹, Pugu ve Tongluo boylarının önderleri ile birlikte Duomi'yi öldürmüşler, ailesini de yok etmişlerdir.⁹⁰ Bunun üzerine isyancılar, Yiman'ın abisi Duo Mozhi'yı (咄摩支)⁹¹ başa getirmişlerdir. Ancak bu girişim Tang Hanedanlığınca reddedilmiştir. Üstelik bununla da kalmamışlar ve Tang yönetimi, Sir Tarduşları cezalandırmışlardır. Cui Dunli (崔敦禮)⁹² ve Li Ji (李勣)⁹³ gibi generallerin önderliğindeki ekip, isyancı boy ve kabilelere taarruz etmişler, Sir Tarduşları, tabi olmaya zorlamışlardır. Boyunduruk altına alınan bu halklar, Yanran'ların (燕然) hamiliğindeki (yönetimindeki) altısı birinci sınıf idare sarayında (fu 府), yedisinin de sıradan vilayetlerde (zhou 州) olmak üzere toplamda on üç idari bölgede olmak üzere yönetim altına girdikleri belirtilmektedir.⁹⁴ On üç bölgeye taksim edilip, yönetilmeye devam edilen bu halklar içinde, Sir

⁸⁸ <http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html> alıntılanmıştır. (E.T. 29.01.2022)

⁸⁹ Tumidu (吐迷度): Hui-he'ların önderidir. Soyadı Yao-Luo-Ge, ismi de Tumidu'dur, Pu-sa'nın (菩薩) oğludur. Pu-sa öldükten sonra, başa geçmiştir. MS. 646 yılında (Zhenguan yirminci senesinde) Pu-gu (仆固), Tongluo (同罗), A-die (阿跌) gibi boyları birleştirip, Xueyantuolara karşı taarruzlarında yardım etmek üzere Tang yönetimine göndermiştir. Bu taarruz neticesinde de Xueyantuo hükümdarı Duo-Mi Han'ı (多弥) mağlup etmişlerdir. Kaynak: "<https://xuewen.cnki.net/read-R2006050020000518.html>" (E.T. 21.01.2022).

⁹⁰ Lin; *age*. s.118.

⁹¹ Duo Mozhi (咄摩支): Yinan kağanın yeğenidir. Bazhuo Han öldürüldükten sonra, geriye kalan halkların büyük kısmı Batı Bölgelerine kaçarlar, bunun üzerine Duo Mozhi'yı Kağan (伊特勿失可汗) ilan ederler, daha sonra, Yudu Jun dağlarında (burayı daha önce açıklamıştık detaylar için ilgili bölüme bakınız) yaşamak istediğini kağana bildirir. Tang yönetimi tekrardan saldırabileceği ya da kafa tutacağından ve hatta gelecekte doğabilecek sorunlardan korkarlar. Daha sonra, kendisi nahoş bir duruma düşer ve biat edip, teslim olur. Tüm birlikleri de yakalanıp, katledilirler. Kaynak: "<https://m.guoxuedashi.net/renwu/11060rgeb/>" (E.T. 21.01.2022).

⁹² Cui Dunli (崔敦禮): MS. 596-656 yılları arasında yaşamış, Çinli bir diplomat ve bürokrattır. Gugong Müzesi resmî sitesinde yer alan kayıta göre doğum ve ölüm tarihleri belli değildir (<https://www.dpm.org.cn/lemmas/245406.html>). Diğer ismi An Shang'dır (安上). Ataları Shandong eyaleti Boling (山东博陵) şehrindedir. Tang hanedanlığı döneminde görev yapmıştır. Tang hükümdarı Gaozong döneminde danışman olarak görev yapmıştır. Kaynak: "<https://www.dpm.org.cn/lemmas/245406.html>" (E.T. 21.01.2022).

⁹³ Li Ji (李勣): MS. 594-669 yılları arasında yaşamıştır. Li-gu (离狐) yöresindedir. Burası günümüz Çin Halk Cumhuriyeti Shandong eyaleti (山东), Dongming (东明县东) ilçesi doğusundadır. Sui Hanedanlığı son dönemlerinde Li-Mi'nin isyan ordusuna katılmıştır. Daha sonra Li Shimin'e (Tang Taizong) teslim olmuş ve Li Shimin'in, Dou Jiande (竇建德), Liu Heita (劉黑闥) ve diğer isyancıların bastırılmasında kendisini takip etmiştir. Tang Gaozu, gösterdiği erdem ve başarıları nedeniyle kendisini hükümdar ailesi soy adı olan "Li" ile ödüllendirmiştir. Taizong idaresinde, Doğu Türk Kağanlığına başarılı saldırılar düzenlemiş ve daha sonra Savaş Kurul başkanı olarak terfi ettirilmiş ve Ying Dukalığını (英國公) kurmuştur. Gaozong idaresinde (MS. 649-683) Başbakan olarak atanmış, Tang güçlerini sevk ve idare etmiş ve Koguryo devleti üzerine başarılı sefer ve mücadeleler yürütmüştür. *Xiong; age*. s.298.

⁹⁴ "[Http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html](http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html)" (E.T. 30.01.2022).

Tarduşlar, Xidan (奚彈)⁹⁵ ve Qilian (祈連)⁹⁶ gibi yörelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁹⁷ Ne zorluklarla kurulup, tesis edilebilmiş siyasi iktidar ve istikrar maalesef kurumsallaşamamış yapı sebebiyle yıkılıp gitmiştir. Bağımsız siyasi bir iktidar durumundayken tebaa durumuna düşmek zorunda kalmışlardır. Bu ve benzeri olaylar Türk tarihinin pek çok dönemde meydana gelmiştir. Bunu Tujue (Göktürk; 突厥), Xiong-Nu (Hun; 匈奴), Xianbei Tuoba (Tabgaç; 鮮卑拓跋) devletlerinin siyasi yaşamlarında çokça müşahede edilen bir hadisedir. Ancak son olarak şu çıkarımı söyleyebiliriz ki yukarıda Xueyantuo (Sir Tarduş) hanlığı özelinde görüntülediğimiz tarihi hadiseler, sadece buldukları dönemde yaşanmış hadiseler olmamakla birlikte, günümüzde de çeşitli şekillerde iz ve etkilerini kalıtsal miras olarak göstermektedir.

Sonuç

Xueyantular, çalışmamızda da görüldüğü üzere farklı kültür ve coğrafyalarda farklı isimler altında karşımıza çıkmaktadır. Çin kaynaklarında, Xueyantuo (薛延陀) ismi ile anılırken, Kore kaynaklarında Seoryeonta (설연타; Seyyanto-세안토), Türkçemizde de Sir Tarduş şeklinde isimlendirilmektedir. Her ne kadar Sir Tarduş-Xueyantuo ismi eşleşmesi hususunda halen belirsizlik ve görüş birliği olmadığı anlaşılrsa da genel eğilimin bu iki ismin birbirine denk geldiği yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Burada kendi görüşümüzü de değinecek olursak biz de Xueyantuo-Sir Tarduş eşleşmesinin olabileceğini düşünmekteyiz. Diğer yandan; siyasi anlamda öne çıkışlarına baktığımızda Xueyantuo'ların ilk olarak MS 603 yılı ile başlayan tarih sahnesinde görünmeleri, Türk Kağanlığı ve Tang yönetimine karşı savaşları esnasında hakanlarının ölmesi sonucu dağılma sürecinin başlamasına sebep olmuş ve MS 646 yılında dağılmışları ile neticelenmiştir. Aslında bu son Orta Asya halkları ve göçebe toplulukları içinde pek çok kez meydana gelmiş bir olaydır. Önder esaslılık bu toplumların olmazsa olmazı bir konudur. Bu nedenle dağılma sürecinde başlarında olan hükümdar Yinan Kağanın ölümü ve iki oğlu arasında patlak veren olaylar ve çekişmeler en nihayetinde birliğin çöküşüne sebep olmuştur. Tüm bunlar, kar ve zarar hesabının yapılamadığının en bariz örneklerindedir. Ancak bu sonuç ne ilk ne de son örnek olacaktır. Çünkü, uzun senelerdir üzerinde araştırma yaptığımız pek çok boy, halk, devlet içinde her zaman böylesi hadiseler olagelmıştır. Bu çalışmalarımız esnasında gördüğümüz önemli bir sonuç da üzerinde çalışma yaptığımız boyların, halkların büyük kısmının, yaşanan acı tecrübe ve olaylardan ders almadıklarıdır. Buna benzer hadiseler örnek vermek gerekirse, Xianbei'lerin siyasi ve askeri anlamda ilk birlikleşme ve ayakta durma sürecini başlatan hükümdarları olarak kabul edilen Tan-Shi-Huai (檀石槐) henüz 14 yaşında boy'unun önderliğine getirilmişti. Çok çetin şartlar altında birliğini sağladığı halkı, ölümünün ardından kendilerine miras kalan birliğin daim olmasını sağlayamamış ve dağılmışlardır. Tüm bunlar da yine göstermektedir ki önder odaklılık bu toplumların, birliklerinin en önemli özelliklerinden biridir.

⁹⁵ Xidan (奚彈): Tang hanedanlığı döneminde Xidan Vilayeti (Zhou) olarak bilinmekteydi. Yeni ve Eski Tang Tarihi, Yer ve Coğrafya Kayıtlarında (新唐书; 旧唐书, 地理志) da Xidan Vilayeti (奚彈州) şeklinde geçmektedir. Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 3768 (刘昫; “旧唐书”, 北京: 中华书局, 1975, 第 3768 页) (Apple, ibooks dijital nüshaya göre sayfa numarası verilmiştir.) Tek bir fark bulunmaktadır buradan ikinci yer verdiğimiz Xi sözcüğünde, o da Xi sözcüğü ilk yazdığımızda (溪) im'i ile tarif edilirken ikincinin de (奚) im'i ile tarif edilmektedir. MS. 650 yılında (Yonghui senesi ilk yılı; 永徽元年) Xueyantuo'lar tarafından kurulmuştur ve bu dönemde Dahun Dudufu'ya (达浑都督府) bağlıdır.

⁹⁶ Qilian (祈連): Çin Halk Cumhuriyeti Qinghai eyaletine bağlı bir ilçedir. Qilian dağları üzerinde konuşludur. Gansu eyaleti ile sınır hattını burası oluşturmaktadır. “<http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>” (E.T. 30.01.2022). Ancak bu sitede kullanılan Qilian sözcüğü (祈) im'i ile verilmiştir. Ancak Cunrui Xiong'un Orta Çağ sözlüğünden yapmış olduğumuz teyit araştırması neticesinde burada olması gereken “Qi” im'inin “祁” şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Bu nedenle biz de çalışmamızda Cunrui Xiong'un kullandığı im olan “祁” kullanmayı tercih ettik.

⁹⁷ <http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html> (E.T. 30.01.2022).

Karizmatik bir önder himayesinde sergiledikleri pek çok maharet, kurdukları düzen, yaşam standartları, önderin yok oluşu ile birliğin de yok olmasını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan, Xueyantuo'ların hüküm sürdükleri coğrafyaya baktığımızda kadim Türk halklarının yaşadığı topraklardır. Göktürklerin, Hunların, Xianbeilerin, Xueyantuo'ların, Doğu Huların, Tabgaçların tarihine baktığımızda, maalesef hep benzer başlangıç ve sonların olduğu gerçeği karşımızda durmaktadır. Tarihe damgasını vurdukları bu topraklardan silinmeleri de bir o kadar hazin ve hızlı olmuştur. Bu bakımdan, geçmişten örnek almalı, buralarda meydana gelmiş olan hadiselerin tekrar etmemesi adına, tarihten elde ettiğimiz bu bulgular ve dersler sayesinde daha dikkatli daha bilinçli hareket etmeliyiz. Tüm bu yaşananların günümüze izdüşümleri olmaktadır. Bu nedenle hadiselerin kötü anlamda tekrar etmemesi adına, bunlardan dersler almalıyız diye düşünmekteyiz.

Kaynakça

- AI, Chong, “Tang Taizong Hanedanlığında Türk Yetkili olan Ashina Simo'nun Hayatı Üzerine Bir Ön İnceleme (Li Simo'nun Kitabesi Merkezli)” (艾冲; “唐太宗朝突厥族官员阿史那思摩生平初探——以《李思摩墓志铭》为中心” 2007.
- AKTAŞ, Şükrü; “Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei Hakkında Bir İnceleme: “Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2020) Ankara.
- AKTAŞ, Şükrü; “İpek Yolu ve Dunhuang Şehri” *Uluslararası Türkbilim Dergisi*, ISSN 1309-4254 Aralık 2017.
- AKTAŞ, Şükrü; “İsimleri, Kimlikleri ve Komşu Halklarla İlişkileri Bağlamında Gao-Chelar” *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar II*, Türker Uygur, Volkan Tunç (Ed.) Lambert Academic Publishing, Moldova, 2021.
- GABAIN, Annemarie Von; “Eski Türkçenin Grameri” (Çev. Mehmet Akalın) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- BAO, Wensheng, “Xueyantuo Boy İsmi ve Kaynağı Üzerine”, *İç Moğolistan Sosyal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Çince Birimi)* İç Moğolistan Üniversitesi, Huhhot 2010, ss. 132-133 (文胜; “薛延陀部名称与起源考” 内蒙古社会科学 (汉文版) 内蒙古, 呼和浩特, 第 132-133 页).
- CEN, Zhongmian, *Türk Tarihi Koleksiyonu*, Zhonghua Yayınevi, Pekin 2004. (岑仲勉; “突厥集史” 中华书局, 北京, 2004).
- CHEN, Yan-Wang Wennuang; “Yeni Tang Tarihi İle Tang Hanedanlığı Sınırları İçinde ve Dışında Kalan Halkların Tarihi Araştırmaları” *Yunnan Üniversitesi Yayınları*, Yunnan, ISBN: 9787548225942, Nisan 2016, I. Basım, ss: 102, 103, 104 (陈燕, 王文光; “新唐书与唐朝海内外民族史志研究” 云南大学出版社, (ISBN: 9787548225942) 2016 年四月).
- CHEN, Xingyu, “Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo Nuozhen Irmağı Muharebesinde Gerçek Savaş Durumuna İlişkin Bir Araştırma” Harbin Pedagoji Üniversitesi, *Jinyuan Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi*, Harbin, 50025, 2017, ss. 105-107 (陈星宇; “唐与薛延陀诺真水之战真实战况考略” 哈尔滨师范大学金源历史文化研究中心 哈尔滨 1 50025 (DOI: 10.16565/j.cnki.1006-7744.2017.22.32)).
- DU You, *Tongdian*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1988. (杜佑; “通典” 北京: 中华书局, 1988).
- DUAN, Lianqin; *Ding-ling, Gao-che ve Tiele'lar*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin 2006. (段连勤; “丁零、高车与铁勒” 桂林, 广西师范大学出版社, 2006, 第 293-349 页).
- EBERHARD, W.; Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında. *Belleten*, 1945, s. 319-340.

- EKREM, Erkin; "Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri (M.Ö. 2146-318)" (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi)" Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s.1-3.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan; "Tiele 鐵勒 ve Töliş II" *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde- Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan* (pp.30-71) Publisher: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 2020.
- ERSOY, Feyzi; "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları". *Dil Araştırmaları* 11 / 20 (Mayıs 2017): 265-268.
- FENG, Yuqing; "Tang Taizong'un Sınır Güvenliği Politikası ve Yönetişim Modelinin Gözden Geçirilmesi", *İç Moğolistan Sosyal Bilimler Çince Birimi*, Shandong Üniversitesi Tarih ve Kültür Fakültesi, Jinan, Shandong, C. 40, S. 1, Haziran 2019, ss. 94-98 (冯雨晴; "唐太宗安边政策与治理模式述论" 内蒙古社会科学(汉文版)山东大学历史文化学院, 山东, 济南, 250100, (DOI: 10.14137/j.cnki.issn1003-5281.2019.01.015) C. 40, S. 1, Haziran 2019, 第 94-98 页).
- GAN, Lin; *Türk ve Uygur Tarihi*, İç Moğolistan Ulus Yayınları, İç Moğolistan 2013. (林干; "突厥与回纥史" 内蒙古人民出版社, 内蒙古, 2013).
- GENG, Shimin; Eski Türk Yazıtları Araştırmaları, Pekin, Zhongyang Uluslar Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 109 (耿世民; "古代突厥文碑铭研究" 北京, 中央民族大学出版社, 2005年, 第 109 页).
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur; "Kök Türk Yazıtlarındaki Kırgız ve Türgiş Seferleri". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 / 2, Aralık 2018, s.1-14.
- HAUSSIG, Wilhelm Hans; "Eski Türk Boylarının Siyasi Taksimi İle Batı Ve Doğu Türkleri Arası Farkın Doğuşu", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, Ekim 1973, s.120, 132, 135.
- İNCE, Erdoğan, İnci; "Türkiye'deki Sinoloji Çalışmalarında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Yeri ve Önemi." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* [Çevrimiçi], 57.1 (2017): n. pag. Web. 11 Haz. 2022.
- HAMILTON, James; "Tokuz- oğuz ve On-uygur" (çev. Yunus Koç, İsmet Birkan) *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 1997, s. 187-232.
- HAMILTON, James; "Toquz- oyuz et On-uygur", *Journal Asiatique*, CCL, 1962, s. 63.
- LI, Y. "Tunyukuk Yazıtı'nın 51. Satırı Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 61 (1), 2013, s.57-66.
- LIU Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975. (刘昫; "旧唐书", 北京: 中华书局, 1975).
- MA, Changshou; "Türk'ler ve Türk Kağanlığı", Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin, 2006. (马长寿; "突厥人和突厥汗国" 桂林, 广西师范大学出版社, 2006. 第 48 页).
- OUYANG Xiu-Song Qi, "Yeni Tang Tarihi", Zhonghua Shuju, Pekin, 1975, s. 6112 (欧阳修, 宋祁; "新唐书" 北京: 中华书局, 1975, 第 6134 页, 第 6112 页).

- ÖGEL, Bahaeddin; “Sekellerin Ataları Sikil-Esgil” *Belleten Dergisi*, Cilt IX, Sayı 33,34,35,36, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1945.
- SCHAFER, Edward, H.; *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics*, Berkeley: University of California Press, 1963, s. 59,63.
- TAŞ, Dilek; “Avrupa’daki Türkoloji Çalışmalarının Önderlerinden Paul Eugène Pelliot (28 Mayıs 1878-26 Ekim 1945).” *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, s.367-389.
- TAŞAĞIL, Ahmet; “Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihî Roller Hakkında” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 3, 2014, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- TAŞAĞIL, Ahmet; “Sir Tarduşlar” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
- TUNA, Osman. Nedim. (1960). Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, 1960, s.213-282.
- XING, Cheng; “The Research on the Infantry of the Tang Dynasty” *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 638, ICPAHD 2021, p.1114-1122.
- WEI, Yongfeng, “Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo’lar Arasında Heqin ve Beraberinde Xueyantuo’ların Sakinleşmeleri”, *Wenli Dergisi*, 2002, ss. 56-59(卫永锋; “唐与薛延陀的和亲及薛延陀的平定” *文史杂志*, 2002年, 第3期, 第56-59页).
- YU Taishan; “The Sui Dynasty and the Western Regions” *SINO-PLATONIC PAPERS*, Victor H. Mair, Editor, *Sino-Platonic Papers* Department of East Asian Languages and Civilizations University of Pennsylvania, Philadelphia, PA 19104-6305 USA.
- 서영교 (2014). 연개소문의對설연타 공작과 당태종의 안시성 撤軍. *동북아역사 논총*, (44), 249-283.

Dijital Kaynaklar

- <http://m.qulishi.com/article/201906/343931.html>
- <http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>
- <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=561587&remap=gb>
- <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565377&remap=gb>
- <https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb>
- <https://siaoyn.com/InfoBig5/乔师望>
- <https://www.dpm.org.cn/lemmas/245406.html>
- <https://www.newton.com.tw/wiki/乙彌泥熟俟利苾可汗>
- <http://www.guoxue.com/?p=3797>, 03.06.2022.

Summary

The Xueyantuo (薛延陀), in terms of their origin and lineage belongs to tribal organization of Tiele. Their cultures, social structures and traditions are largely similar to those of the Göktürk's and Turkic and other Turkic originated nobles and tribes. During the period of the collapse of the Sui dynasty to the first years of the Tang dynasty, the Xueyantuo were politically close to the Turk khanate (Göktürk; Köktürk State, Tujue Hanguo). While these were in progressing, Xie-li Khan (頡利可汗) was in the reign, and with this reign Xueyantuo began to separate politically from the Eastern Turkic Khaganate. Later, as a result of the desire to become an independent political organization, they came into conflict with the Eastern Turkic Khaganate. Herewith they cooperated with the ruler of Tang Taizong, who was at the beginning of the Tang (唐) Dynasty administration, which they received political support. Later, during the reign of Yinan Khagan, the Xueyantuo entered into conflict with both the Turkic Khaganate (突厥汗國) and the Tang administration (唐朝). Within death of the Xueyantuo ruler Yinan Kagan (夷男) also caused the destruction of Xueyantuo, and this occurring is a typical event in Central Asian communities. As a result of this, the dominance of the idea of being an independent political power without being tied to any political authority and the feelings that we can describe as the power poisoning aroused by the independence they obtained thanks to the political alliance that they established with the Tangs, created a negative environment for the Xueyantuo. As a result of this, the unity created by the Xueyantuo led to the disintegration process, causing the loss of unity and their disappearance from the stage of history. Consequently, they were completely disbanded and erased in 646 AD.

Apart from these comments and determinations, Xueyantuo, name is seen surrounding reigns and geographies. In Chinese sources, it is called Xueyantuo (薛延陀), while in Korean sources it is called Seoryeonta (설연타; and Seyanto 세안토), and Sir Tardush in Turkish. Although it is understood that there is still no uncertainty and consensus on the matching of the name Sir Tarduş-Xueyantuo, it is understood that the general trend is that these two names coincide. Hereby, If we need to express our opinion, there would be a possibility on the Xueyantuo-Sir Tardush match. On the other hand; looking at their political prominence, the Xueyantuo first appeared on the stage of history starting with the year 603 AD, causing the disintegration process to begin as a result of the death of their khan during their wars against the Turkish Khaganate and Tang Dynasty, and they suffered a heavy defeat against the Tangs in 641 AD. and caused by this defeat resulted in their dispersal in 646 AD. In fact, similar to the end of Xueyantuo, this kind of end occurred many times in the history of Central Asian peoples and nomadic societies. Leadership is an indispensable issue for these societies. For this reason, the death of the ruler Yinan Khagan, who was at the head of the disintegration process, and the events and conflicts that broke out between his two sons ultimately led to the collapse of the union. All these are the most obvious examples of failure to calculate profit and loss. However, this result will be neither the first nor the last example. An incident similar to this had occurred in the history of Xianbei. Tan-Shi-Huai (檀石槐), who is considered to be the first ruler of the Xianbei who started the process of unification and standing in the political and military sense, was brought to the leadership of his tribe at the age of 14. The tribe, whose unification he managed under very difficult conditions, could not ensure that the unity inherited them after his death was to be permanent, nevertheless, they dispersed. All these again show that leader orientation is one of the most important features of these societies and their unity. The many skills they displayed under the auspices of a charismatic leader, the order they established, their living standards, and the disappearance of the leader brought about the disappearance of the unity. On the other hand, when we look at the geography where the Xueyantuo ruled, it is the land where the ancient Turkish peoples dwelled. When we look at the history of the Göktürk, Hun, Xianbei, Xueyantuo, Eastern Hu and Tabgach, unfortunately, we are faced with the fact that there are similarities by means of their beginnings and endings. Their erasure from these lands, where they left their mark on history, was just as sad and swift. All these events are projections to the present day. For this reason, in order not to repeat the events in a bad way, we should take lessons from them and have them as a guide of today's politics and international relations under the enlightenment of findings, and we think that it is extremely useful and necessary to benefit from them.

Ekler

Ek 1. Tong Dian'den, Xueyantular hakkında alıntıladığımız cümlelerin tam metni.

薛延陀，铁勒之别部也，
前燕慕容俊时，
匈奴单于贺剌头率部三万五千来降，
延陀盖其后。与薛部杂居，
因号薛延陀。
可汗姓壹利吐氏，代为强族。
初蠕蠕之灭也，并属于突厥，
而部落中分，在郁督军山者，
东属于始毕；在贪汗山者，
西属于叶护，其主夷男，
于大唐贞观中遣使朝聘，
封为毗伽可汗，居大漠之北，
俱沦水南，
去长安万四千馀里。
后铁勒仆骨、
同罗共击薛延陀，大败之。
太宗以其破亡，
遣江夏王道宗、
左卫大将军阿史那社尔为瀚海
道安抚使。

Kaynak: 21.01.2022 tarihinde <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565377&remap=gb> isimli internet sitesinden saat 15.57'de alıntılanmıştır.

Ek 2. Tiele'ların, Xiong-Nu'ların neslinden geldikleri ve Xiong-Nu'ların alt boylarının çok olduğu hakkında Tong Dian'de geçen ifade ve tam metni.

铁勒之先，匈奴之苗裔也，
种类最多。自西海之东，
依据山谷，往往不绝。
独洛河北有仆骨、同罗、
韦纥、拔野古、覆罗，
并号俟斤，蒙陈、吐如纥、
斯结、浑、斛薛等诸姓，
胜兵可二万。伊吾以西，
焉耆之北，傍白山，
则有契弊、薄落职、乙啜、
苏婆、那曷、乌护、纥骨、
也啜、于尼护等，
胜兵可二万。
金山西南有薛延陀、啞勒儿、
十盘、达契等万馀兵。
康国北，傍阿得水，
则有诃啞、曷拥、拔忽、
比干、具海、曷比悉、
阿嵯苏、拔也未、
渴达等三万馀兵。
傍崑海东西，有苏路羯、
三索咽、蔑促、薛忽等诸姓，
咽，因结反。八千馀兵。
拂菻东则有恩屈、阿兰、
北褥、九离、伏嗚昏等，嗚，
乌没反。近二万人。
北海南则都波等。

Kaynak: 23.01.2022 tarihinde <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565373&remap=gb> isimli internet sitesinden saat 20.42'de alıntılanmıştır.

Ek 3. Eski Tang Tarihi Yüz Kırkıncı Bölüm, Tujue adının geçtiği cümlelere bir örnek.

列传第一百四十四上突厥上

○突厥之始，启民之前，《隋书》载之备矣，只以入国之事而述之。

始毕可汗咄吉者，启民可汗子也。隋大业中嗣位，值天下大乱，中国人奔之者众。其族强盛，东自契丹、室韦，西尽吐谷浑、高昌诸国，皆臣属焉。控弦百余万，北狄之盛，未之有也。高视阴山，有轻中夏之志。

可汗者，犹古之单于；妻号可贺敦，犹古之阏氏也。其子弟谓之特勒，别部领兵者皆谓之设。其大官屈律啜，次阿波，次颉利发，次吐屯，次俟斤，并代居其官而无员数，父兄死则子弟承袭。

高祖起义太原，遣大将军府司马刘文静聘于始毕，引以为援。始毕遣其特勒康稍利等献马千匹，会于绛郡。又遣二千骑助军，从平京城。及高祖即位，前后赏赐，不可胜纪。始毕自恃其功，益骄踞；每遣使者至长安，颇多横恣。高祖以中原未定，每优容之。

武德元年，始毕使骨咄禄特勒来朝，宴于太极殿，奏《九部乐》，赉锦彩布绢各有差。二年二月，始毕帅兵渡河，至夏州，贼帅梁师都出兵会之，谋入抄掠。授马邑贼帅刘武周兵五百余骑，遣入句注，又追兵大集，欲侵太原。

3213

Kaynak: Liu Yun; “Eski Tang Tarihi” Zhonghua Shuju, Pekin, 1995, sayfa 3213 (刘昫; 旧唐书, 北京中华书局, 1975, 第 3213 页).

HISTORY
STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

513

14 / 3